

פרויקט קיימות עירונית

דו"ח מסכם

מעבדה עירונית בנושא פסולת והפרדה במקור באשדוד

אוגוסט 2015

כתבו:

עידית אלחסיד

יפעת מואס

קומיוניטי סביבה וחברה

community
יוצרים קהילות ירוקות

פרויקט "קיימות עירונית"

פרויקט "קיימות עירונית" מתקיים ב"מכון ירושלים לחקר ישראל" החל ממאי 2013. הפרויקט מזהה את העיר כמקום בו מתרחשת רוב הפעילות האנושית ומחפש את המפתח להשגת קיימות על-ידי שינוי סגנון החיים העירוני. מטרת הפרויקט הינה הצעת מדיניות המקדמת סגנון חיים מקיים בערים בישראל. הפרויקט מתייחס לכלל תחומי החיים העירוניים כגון- עבודה, תחבורה, צריכה, שימוש במרחב הציבורי ועוד, ומבקש להביא לשינוי הדרך בה אנשים חיים את חייהם בעיר, בכדי להוביל לשיפור רמת החיים ולהגברת הקיימות. הפרויקט שם דגש על שינויי התנהגות ומחפש את המנופים והדרכים לקידום חיים עירוניים מקיימים באמצעות הנעת קהילות, שימוש ברשתות חברתיות, ועוד. הפרויקט מתמקד בתהליכי שינוי התנהגות של התושבים בעיר ובעלי עניין נוספים שלהם קשר לתחום הקיימות העירונית. גישה זו הינה חדשנית בקרב רשויות עירוניות בישראל, מאחר ולרוב אסטרטגיות לשינוי התנהגות אינן מיושמות באופן שיטתי והמודעות אליהן מצומצמת.

בשלב הראשון של הפרויקט נכתבו חוות דעת מומחים בכלל הנושאים המרכיבים קיימות עירונית. במסגרת השלב השני של הפרויקט התקיימו "מעבדות עירוניות" במספר ערים בישראל, בכדי לבחון בשטח את החזון והעקרונות של הפרויקט, וללמוד מהם החסמים וההזדמנויות, מיהם השחקנים הרלוונטיים ועוד, על-מנת לייצר המלצות מדיניות ישימות שיוגשו למקבלי ההחלטות בתום הפרויקט, באפריל 2016.

דו"ח זה מסכם מעבדה עירונית שהתקיימה בשיתוף עם עיריית אשדוד והתמקדה בבחינת הרגלי הפרדה במקור של תושבי העיר.

מבוא

בחירה באורח חיים מקיים דורשת אימוץ נורמות התנהגות ופרקטיקות חדשות. נסיעה בתחבורה הציבורית לעבודה במקום ברכב, כיבוי המזגן בימי הקיץ החמים או הימנעות מצריכת מוצרי פלסטיק שונים, הן פעולות 'ידידותיות' לסביבה אשר לרוב דורשות מאמץ מהאדם הבוחר בהן. בכלל זאת גם פעולת הפרדת הפסולת דורשת לרוב מהאדם המפריד 'לנבור בזבל', להציב מספר פחים בביתו, לאגור לאורך זמן רב יותר את האשפה הביתית ועוד, כאשר למעשה הוא יכול לבחור לשים את הפסולת בשקית אחת ולהשליכה מחוץ לביתו כפי שעשה בעבר. התוצאה הסופית – הרחקת הפסולת מביתו, זהה בשני המקרים.

במחקר זה נעסוק בדרכים לשינוי דפוסי התנהגות של אנשים בכל הנוגע להרגלי הטיפול בפסולת. מטרתו של הדו"ח, הנכתב במסגרת פרויקט קיימות עירונית של מכון ירושלים לחקר ישראל, היא לסייע בהגדרה מהי קיימות עירונית בישראל ולבחון את הכלים העומדים לרשותה של הרשות המקומית על מנת לעודד את תושביה לאמץ אורח חיים פרו סביבתי ומקיים. במסגרת זו ייבחן נושא הטיפול בפסולת בעיר אשדוד כמקרה מבחן לניסיון של רשויות מקומיות להוביל מהלך לשינוי יחסם של התושבים לפסולת ולטיפול בה. בדו"ח נדון בהרחבה בשאלה מהם הגורמים החברתיים והתרבותיים המעודדים את התושב להטמיע התייחסות סביבתית מחד, ומהם החסמים המונעים את אימוצן של הפרקטיקות הנדרשות להפרדת הפסולת מאידך. מתוך כך נבקש לאתר את המקרים בהם התחולל שינוי בהתנהגותם של הפרטים ולברר מהם הכלים ונקודות המפנה שהובילו להצלחה. מתוך דיון זה נבקש להסיק מהן הפעולות שנמצאו יעילות ואילו שינויים יש לבצע על מנת לקדם את התהליכים הרצויים. במסגרת זו יושם דגש על האפשרות לייצר ולעודד שיתוף פעולה של תושבי העיר באמצעות הקהילה בה הם חיים. הדו"ח מבוסס על כ- 20 ראיונות עם תושבים מרובעים ג' ו"א באשדוד ועל קבוצת מיקוד שהורכבה מתושבי העיר.

מאחר ודו"ח זה מתמקד בקשר בין הפרט לקהילה בהיבטים חברתיים-תרבותיים, ניתוח הממצאים יתבסס על תיאוריות מתחום מחקר התרבות, שיסייעו להבנה של תהליכים סוציולוגיים הגורמים לאנשים לפעול בצורה מסוימת. מרבית הניתוח יתמקד בתיאוריה של הפרקטיקה של הסוציולוג פייר בורדייה ובמונח 'הביטוס', שמהווה בסיס לעבודתו המחקרית. באמצעות תיאוריה זו ננסה להבין האם וכיצד ניתן להפוך את הנושא הסביבתי בכלל והטיפול בפסולת בפרט לעניין שבא לידי ביטוי בפרקטיקות היומיומית של תושבי העיר.

רקע

בעשורים האחרונים, 'הבעיה הסביבתית' בכלל ונזקי הפסולת בפרט הפכו לנושא משמעותי וחשוב המעסיק ממשלות וקובעי מדיניות בעולם כולו. לצד הגידול האובייקטיבי בייצור הפסולת בעולם המערבי, גברה גם המודעות לנזקים הסביבתיים הנובעים מתוצרי הלוואי של 'תרבות הצריכה' ולצורך למצוא אמצעים בני קיימא לטיפול בהם. כיום ברור לרוב כי פתרונות העבר, כמו הרחקתה של הפסולת ממקומות יישוב, או הטמנתה באדמה, אמנם זמינים וזולים, אך אינם מהווים פתרון יעיל לטווח הארוך. גם ממשלות ישראל החלו בסוף שנות ה-80, עם הקמתו של המשרד להגנת הסביבה, לבחון בצורה ממוקדת אמצעים להפחתת הנזקים הסביבתיים שהם בבחינת מעשי ידי אדם.

תהליכים אלו התעצמו עם הצטרפותה של מדינת ישראל לארגון לשיתוף פעולה ופיתוח כלכלי (OECD) והתחייבותה של ממשלת ישראל ליישם מדיניות סביבתית בכל הקשור להגנת משאבי הסביבה (פולנסקי, 2013). מאחר ולהטמנת הפסולת, שהייתה ועודנה האמצעי העיקרי לטיפול בפסולת בישראל, השלכות אקולוגיות רבות, מושקע בשנים האחרונות מאמץ ניכר מצד הרשויות למצוא חלופות לטיפול יעיל ובר קיימא בפסולת. במסגרת זו הוטל על הרשויות המקומיות היטל הטמנה עבור כל טון פסולת המיוצרת בתחומן וגובשה היררכיית טיפול בפסולת, הכוללת חמישה שלבים, בסדר יורד על בסיס יעילות: הפחתה במקור, שימוש חוזר, מיחזור, השבה (הפקת אנרגיה) ולבסוף כאמצעי אחרון-הטמנה. מאחר ושלושת השלבים הראשונים והיעילים יותר שגובשו תלויים כמעט לחלוטין במעשיו של הפרט, אחד האתגרים הגדולים העומדים בפני המשרד להגנת הסביבה והרשויות המקומיות הוא לייצר שיתוף פעולה אזרחי. במסגרת זו גובשה תוכנית שמטרתה לסייע לרשויות המקומיות לפנות לתושביהן ולרתום אותם באמצעות הסברה לאמץ אורח חיים מקיים, ובתוך כך גם למחזר את הפסולת הביתית. חרף המאמץ הניכר המושקע כיום, רק כ-20% מן הפסולת הביתית ממוחזרת, וכל השאר עדיין מועבר לאתרי ההטמנה המוסדרים.

הפסולת כבעיה סביבתית בעולם ובישראל

הגידול המתמיד באוכלוסיית העולם, תהליכי העיור והתיעוש המואצים למן המאה ה-19 ואורח החיים הצרכני שעודדו הקפיטליזם והכלכלה הניאו ליברלית, הביאו לייצור מוגבר של תוצר הלוואי המרכזי של תרבות הצריכה – הפסולת. כאמור, עד היום, הפתרון העיקרי

לבעיות התברואה שהפסולת עלולה לייצר הוא בהעברתה למזבלות או מטמנות המרוחקות ממקום ישוב. אולם, כמויות הפסולת ההולכות וגדלות וההשלכות האקולוגיות, הבריאותיות והכלכליות הטמונות בהרחקתה בלבד, הובילו לחשיבה מחודשת של ממשלות ברחבי העולם כולו ולפיתוח תוכניות לניהול הפסולת ומציאת פתרונות מתקדמים לטיפול בה. אלו נשענים בעיקר על פיתוחם של אמצעים טכנולוגיים, אך כוללים תהליכים חברתיים ותלויים גם בשינוי בדפוסי ההתנהגות של האזרחים.

בישראל, כמו במדינות אחרות בעולם, הפתרון הראשוני עם הקמת המדינה היה להשליך את הפסולת ל"הרי הזבל" או להטמינה באדמה. כיום כ-80% מהפסולת מועברת להטמנה, אשר מהווה עדיין את הפתרון המרכזי לבעיית הפסולת בישראל. אולם כאמור, גם ממשלות ישראל, החלו, בעיקר במהלך שלושת העשורים האחרונים, בפיתוחן של תוכניות להקטנת כמות הפסולת המועברת להטמנה.

ב-1984 נחקק חוק שמירת הניקיון (התשמ"ד) אשר ניתן לסמן כמהלך ראשוני של תהליך פיתוח מדיניות אלטרנטיבית לטיפול באשפה. ב-1989 הוקם המשרד להגנת הסביבה ולראשונה מונה שר אחראי באופן ישיר ובלעדי לניסוח מדיניות ואסטרטגיה לשמירה על משאבי הטבע במדינת ישראל (המשרד להגנת הסביבה, 2015). בהמשך חוקק ב-1993 גם חוק המיחזור, אשר איפשר למשרד להתקין תקנות בנושא ולהציב יעדי מיחזור לרשויות המקומיות. שנה לאחר מכן, על בסיס החלטת הממשלה, החלו להיסגר המטמנות הלא מוסדרות ומספרן של אלו החוקיות הוגבל, כך שכיום קיימות רק שמונה מטמנות, שגם חלקן מיועדות לסגירה בשנים הקרובות. במקביל נעשה מאמץ לאתר טכנולוגיות מתקדמות לטיפול בפסולת והוקמו מתקני קצה חדשים לקליטת פסולת שתועבר למיחזור.

מבחינת התודעה הציבורית והתפתחותו של השיח הסביבתי, נקודת ציון משמעותית היא סגירתה של מזבלת חירייה ב-1998 והפיכתה לפארק מיחזור ולמרכז לחינוך סביבתי.

ב-2005 פורסמה תוכנית אב שמטרתה לעצב את קווי המדיניות לטיפול בפסולת המוצקה בישראל (מרינוב, סברדלוב וקליין, 2005). התוכנית כללה חמישה פתרונות בסדר יורד לפי יעילותם:

1. הפחתה במקור: הקטנה של כמות הפסולת הנוצרת (הפחתת צריכה, הקטנת גודל המוצרים)

2. שימוש חוזר: שימוש נוסף במוצר

3. מיחזור: עיבוד הפסולת ליצירת מוצרים חדשים

4. השבה: הפקת אנרגיה מהפסולת

5. הטמנה: הטמנת הפסולת הנותרת - שלב זה הוא האחרון ברשימה, ויש לנקוט בו רק לאחר נקיטת כל השלבים שקדמו לו.

בשלב הראשוני, כחלק מהמלצות התוכנית, הושת ב-2007 היטל הטמנה על הרשויות המקומיות, שמטרתו לשקף עבורן את העלויות האמיתיות של ההטמנה ולייצר תמריץ למציאת חלופות כמו מיחזור או הפקת אנרגיה מפסולת. בנוסף הוטלה עליהן גם האחריות לעמוד בתקינה והוצבו בפניהן יעדים לצמצום כמויות הפסולת, מהלכים אלו חייבו את הרשויות לשים לב לכמות הפסולת המיוצרת בשטחן, לייצר תשתיות מתאימות ולשכלל את מנגנוניהן (Smallbone, 2005).

מאידך, לצד האחריות שהוטלה עליהן, גיבש גם המשרד להגנת הסביבה תוכנית שמטרתה לסייע לרשויות להתמודד עם השינויים הנדרשים מהן, מבחינה כלכלית וארגונית. מתוך ההבנה שהצלחתן של התוכניות תלויה בצורה כמעט מוחלטת בשיתוף פעולה אזרחי, פרסם המשרד בשנת 2010 קול קורא לרשויות המקומיות שמטרתו לעודד גיבוש והטמעה של תוכניות הסברה לקידום הנושא הסביבתי לקהלים נרחבים ומגוונים ככל האפשר (המשרד להגנת הסביבה, 2010). בסופו של דבר, מתוך מגוון האמצעים שעמדו לרשותן, כמו פרסום, עריכת ימי עיון וכנסים, הכנת ערכות חינוך ועוד, בפועל, רוב הרשויות שהשתתפו במיזם ערכו הסברה 'מדלת לדלת' על ידי נציגים שהוכשרו לכך (אוסטרובסקי, קוצר וגרפינקל, 2010).

המטרה הסופית שלשמה הוקצו המשאבים נוסחה באמצעות המיזם הסביבתי שהשיק המשרד להגנת הסביבה, המכונה **פרויקט ההפרדה במקור**, במסגרתו יפרידו תושבי ישראל את הפסולת לשני זרמים: רטוב-אורגני שיועבר לקומפוסטציה ולהפקת אנרגיה, ויבש- כל השאר (מלבד הפסולת למיחזור כמו בקבוקים, אריזות ונייר). במסגרת זו חוקק ב-2012 גם חוק האריזות, המחייב את היצרנים והיבואנים למחזר את אריזות מוצריהן שנמכרו (המשרד להגנת הסביבה, 2011).

ב-2010 נבחרו 31 רשויות מקומיות להוביל את המהלך בתחומן, אך התמריצים הכלכליים, לצד היטל הטמנה, הובילו לכך שנכון לשנת 2015 מחויבות כל הרשויות המקומיות בישראל למצוא פתרונות אלטרנטיביים לפסולת המיוצרת בשטחן.

פרויקט ההפרדה במקור באשדוד

כאמור, במסגרת דו"ח זה מהווה העיר אשדוד מקרה מבחן לבחינת הכלים שעמדו לרשותן של הרשויות המקומיות לביצוע פרויקט ההפרדה במקור. אשדוד הוקמה ב-1956 כאחת מעיירות הפיתוח שהוקמו בישראל במהלך שנות ה-50. היא יושבה בתחילה על ידי משפחות עולים ממרוקו ורק ב-1968 קיבלה מעמד של עיר. כיום גרים בה כ-230,000 תושבים - כ-59,000 בתי אב. כאמור, מראשית היווסדה קלטה אשדוד עולים ממדינות שונות וכיום חיות בה קהילות מגוונות. העיר מחולקת לרובעים, שבכל אחד מהם הוקמו מערכי שירות לתושבי הרובע כמו מרכז מסחרי, בית כנסת, בתי ספר ועוד. במסגרת הדו"ח הנוכחי רואיינו תושבים מהרובעים ג' ויא' ונערכה קבוצת מיקוד הכוללת תושבים מכל רחבי העיר (עיריית אשדוד, 2015).

רובע ג' הוקם בשנות השישים. כמחצית מאוכלוסייתו של רובע זה היא מהמגזר החרדי. נכון ל-2015 גרים ברובע 22,174 תושבים, מתוכם כ-80% הינם עולים ותיקים בעיקר מהמדינות: ברה"מ לשעבר, רוסיה, אוקראינה וצרפת. ברובע יש מקומות ציבוריים חרדיים כגון: ישיבת גרודנא, מוסדות חסידות פיטסבורג ובית חב"ד. בתחום התעשייה: מפעל היי טק אלטא (שהוא חברת בת של התעשייה האווירית). החברה מתכננת, מפתחת, מייצרת ומוכרת ללקוחותיה מגוון מערכות ומוצרים מתחום האלקטרוניקה הצבאית. וכן אולם האימונים וההופעות של הקרקס העירוני "ארנה" (באולם הספורט של ביה"ס "המגינים"). ברובע 7 גני ילדים, בי"ס יסודי אחד, 2 בתי ספר חינוך מיוחד ובי"ס על יסודי אחד.

רובע יא' הוקם באמצע שנות השבעים. נכון ל-2015 גרים ברובע 19,276 תושבים, מתוכם כ-71% הינם עולים ותיקים בעיקר מהמדינות: ברה"מ לשעבר, רוסיה, אוקראינה וצרפת.

הרובע ממוקם בחלקה המערבי של העיר, בקו ראשון לים. הרובע תחום בין שדרות עובד בן עמי, שדרות הרצל, שדרות יצחק רבין ושדרות משה דיין ממערב. הרחובות ברובע זה קרויים על שמם של נחלים בארץ ושמות של הרים בארץ. הרחוב המרכזי ברובע קרוי על שם ימת כנרת. מקומות ציבוריים ברובע: מועדון גמלאים "מרגלית" לדוברי רוסית וספרדית, סניף בני עקיבא, מכון כושר פרטי ומתנ"ס "עם-שלום" ובו חדר כושר עירוני לילדים, בית הכנסת המרכזי "ברכת עמליה" בראשות רב הרובע מרדכי לאופר, אולם כדוריד ומגרשי טניס עירוניים. ברובע 22 גני ילדים, 4 בתי ספר יסודיים, שני בתי ספר על יסודיים.

בשני הרובעים החלוקה המגדרית הינה שווה (50% נשים ו 50% גברים).

אשדוד נכללה ברשימת הרשויות המקומיות שנבחרו על ידי המשרד להגנת הסביבה לקחת חלק בשלב הראשוני של פרויקט ההפרדה במקור. בשנת 2012 הוצבו פחים חומים לאיסוף פסולת אורגנית ברחבי העיר, הוכנה תשתית לקליטת הפסולת וגובש מערך הסברה במסגרת תוכנית 'מפרידים במקור' שהוכנה על ידי צוותים מקצועיים מטעם העירייה. מטרת התוכנית הנרחבת הייתה לייצר שינוי בדפוסי ההתנהגות של תושבי העיר ולבסס תהליכי מחויבות קהילתית שיעודדו את צמצום הנזקים הסביבתיים. לשם כך הוחלט לבצע קמפיין פרסומי בעזרת המשרד להגנת הסביבה, לערוך הסברה מבית לבית לכלל תושבי העיר ולפנות לקהלים שונים במסגרת מערכת החינוך, מרכזים מסחריים, בתי כנסת ועוד.

בנוסף הוחלט לעודד שותפות קהילתית על ידי שיתוף התושבים במהלך, גיוס מתנדבים לקידומו, הפקת אירועים במסגרת הרובעים השונים וגיבוש סל תמריצים חיובי (תחרות מיחזור בין בניינים, ביקור של ראש העיר ועוד) (עיריית אשדוד, 2012).

מתודולוגית המחקר

כאמור, מטרתנו בדו"ח זה היא לבחון את ההיבטים החברתיים – תרבותיים שמצריך מהלך ההפרדה במקור שיזם המשרד להגנת הסביבה. מה שמייחד באופן משמעותי את המיזם הזה מפרויקטים ממשלתיים אחרים (הקמת רכבת או שדה תעופה חדש, רפורמות בחינוך או בבריאות ועוד) הוא התלות המוחלטת של הצלחת הפרויקט בשיתוף פעולה של האזרחים.

אימוץ אורח חיים מקיים זו החלטה שמקבל אדם בעצמו וקשה לכפות אותה באופן מוחלט באמצעות הכלים הסטנדרטיים שיש לממשלה, למדינה או לרשות מקומית. לפיכך, בדו"ח זה ננסה לבחון את יכולתו של הממסד, במקרה זה הרשות המקומית, לייצר שינוי בדפוסי ההתנהגות של התושבים באמצעות הקהילה הסובבת אותם, כלומר- להוביל מהלך שישנה את הנורמות המקובלות בקרב תושבי העיר בכל הנוגע לקיימות בכלל וטיפול בפסולת בפרט. מחקר זה הוא למעשה מקרה מבחן ליישום החלטה שמתקבלת 'למעלה', על ידי מקבלי ההחלטות, אך דורשת גם 'ציות' מלמטה של האזרחים על בסיס וולנטרי וכן לבחינת המהלכים הרצויים על מנת להניע את המהלך גם באמצעות תהליכים מלמטה ברמת התושב והקהילה.

מאחר ושאלות המחקר מתמקדות בעולמו הפנימי של האזרח ובהרגלי היומיום שלו, יתבסס דו"ח זה על ראיונות עומק עם תושבי העיר ועל קבוצת מיקוד. בחרנו בריאיון עומק מאחר ושיחה מאפשרת לאנשים לנסח את חוויות היומיום שלהם במילים שלהם ולנו כחוקרות להבין

את ההקשרים החברתיים והתרבותיים שמסבירים את הפרקטיקות שלהם (שקדי, 2004). כלומר, אם נקשיב לאנשים, נוכל להבין את עולמם הפנימי ואת מעשיהם ומה מניע אותם או מונע מבעדם לעשות דברים מסוימים (שקדי, 2004, Fetterman, 1989). בנוסף לכך, בניגוד לשאלונים או לסקרים, ראיון מאפשר להבין עמדות מורכבות של אנשים כלפי נושאים שונים. גם כאשר הם מתקשים להסביר את עמדתם או שאין להם עמדה חדה או ברורה ניתן לנסח מחדש את השאלה או להבין את הכוונה מתוך הקשר שבו נאמרו הדברים (Bourdieu, 1979).

קבוצת המיקוד לעומת זאת מאפשרת להגיע למידע שקשה להשיגו באמצעות ראיונות בלבד מאחר ובנוסף לסיפורים האישיים של חברי הקבוצה ניתן לבחון גם את האינטראקציה ביניהם ואת התגובות שלהם לדברי חברי הקבוצה האחרים (שקדי, 2004; Morgan, 1988).

במסגרת המחקר ראינו 20 מתושבי רובעים ג' ו"א בעיר אשדוד. אשדוד היא מקרה מבחן מעניין לנושא זה מאחר ויש בה ריכוז של קהילות מגוונות: חרדים, יוצאי ברית המועצות לשעבר, עולים מצרפת, תושבים וותיקים ועוד. בשל העובדה שדו"ח זה מנסה לבחון את הקשר בין הקהילה והתושב, יש חשיבות לריבוי התרבויות והקהילות שמכילה העיר אשדוד ובפרט לפער בין תושבי רובע ג', שמרבית תושביו הם ממעמד סוציו-אקונומי נמוך ויש בו קהילות יחסית חדשות בעיר, לבין רובע יא' שתושביו הם מחתך סוציו-אקונומי גבוה ומוותיקי העיר לרוב.

יצרנו קשר עם התושבים באמצעות רשימות שהתקבלו ממנהלי המנהלות ברובעים המדוברים ומהעירייה. בתהליך הגיוס נתקלנו לעתים בחוסר שיתוף פעולה של התושבים שסירבו להתראיין.

לאור העובדה ששאיפתנו הייתה לראיין מגוון תושבים על בסיס הבדלים דמוגרפיים שונים (גיל, מצב משפחתי, מוצא, יחס לדת), שמנו דגש על בחירת מגוון מרואיינים לפיכך, חוסר שיתוף הפעולה עיכב את ביצוע הראיונות. בנוסף, הרשימות הראשוניות הכילו בעיקר תושבים פעילים או כאלה שייצרו קשר עם מנהלת הרובע בעניין כלשהו. תושבים אלה לדידנו הם מוטים יחסית מאחר והם מייצגים לרוב תושבים שפועלים על מנת לשנות את סביבתם (כולל אלו המתקשרים לעירייה על מנת לדווח על מפגעים או על פסולת שלא פונתה). לפיכך, לאחר שקיבלנו רשימות של כלל תושבי הרובעים המדוברים יצרנו קשר עם תושבים שהאינטראקציה שלהם עם העירייה או מנהלת הרובע היא נמוכה עד לא קיימת.

עם התושבים שהסכימו להתראיין נקבעה פגישה, לרוב בביתם, אך היו גם מרואיינים שהתראינו במקום עבודתם או בגינה השכונתית. לפני או אחרי הפגישה נערך סיוור (בסביבות בית המרואיין, איתו או בלעדיו) ונבחנו: השטח הציבורי, הכניסה לבית, חדר

האשפה והאזור בו ממוקמים פחי הפרדת פסולת למיחזור. בתחילת הריאיון הוסברו למרואיין מטרות הריאיון באופן כללי והובטח כי לא יעשה כל שימוש אחר בדברים שיאמרו. לאחר מכן נאספו פרטים כלליים על המרואיין ורק אז הוא נשאל מספר שאלות על החיים בעיר בכלל וברובע בפרט, על הטיפול בפסולת ועל עמדותיו כלפי הסביבה וסוגיית המיחזור. כל הראיונות הוקלטו ונותחו לאחר מכן בהתאם לצרכי מחקר.

טווח הגילאים של המרואיינים נע בין +70-30, כולם נשואים ובעלי משפחות, מרביתם שכירים, אך רואיינו גם מספר גמלאים. הרוב מתגוררים בבנייני קומות ישנים או חדשים. חלקם הצהירו כי הם מפרידים את כל הפסולת הביתית כולל הרטובה/האורגנית (להלן המפרידים) ואילו האחרים הצהירו כי הם מפרידים רק חלק מהפסולת (בקבוקים ולא נייר) אך לא באופן עקבי וסדיר (להלן המפרידים חלקית).

קבוצת המיקוד נערכה במסגרת קורס של פעילים בתחום הסביבה שמתקיים בעיר. בפגישה נכחו כ-17 אנשים, מתוכם חמישה גברים וכל השאר נשים. בפגישה השתתף גם מנהל הרובע. מרבית חברי הקבוצה היו מעל גיל 35 והשתתפו בדיון תושבים מכל רחבי העיר כולל שתי נשים חרדיות, עולה אחת מאתיופיה, מספר עולים מברית המועצות לשעבר ותושבת אחת ילידת צרפת. בתחילה נטו הנשים ליותר שיתוף פעולה אך עם התקדמות הדיון הצטרפו גם הגברים והביעו את עמדתם בנושא בצורה נרחבת.

רקע מחקרי

כאמור, הנושא הסביבתי הפך בעשורים האחרונים לעניין המעסיק גורמים רבים. לצד הדיון במסגרת גופים, ממשלות וארגונים ברחבי העולם, התפתחו גם זרמים שונים במחקר העוסקים בנזקי האדם לסביבה. התחום הסביבתי חדר כמעט לכל דיספלינה מחקרית קיימת – מביולוגיה וכימיה ועד פסיכולוגיה, סוציולוגיה ושיווק. מגמה זו החלה בשנות ה-70 והתעצמה עם התגברות המודעות לנושא ברחבי העולם. מאחר וייצור פסולת הוא אחד מנזקי הסביבה הבולטים שהם בבירור תוצר של החברה האנושית, מחקרים רבים עוסקים בשאלת הפעולות והאלטרנטיבות הקיימות לטיפול באשפה. הזרם המרכזי של המחקרים בנושא הסביבתי המשתייכים למדעי החברה עוסקים לרוב בשאלה מיהו האדם המפריד, מה מבדיל בינו לבין האדם שבוחר לא להפריד ואילו גורמים עשויים לעודד או למנוע התנהגות פרו סביבתית שבה לידי ביטוי במקרה זה בהפרדת הפסולת.

ניתן לסכם את ממצאי המחקרים השונים בשלוש קטגוריות עיקריות: גורמים מצביים, גורמים חברתיים וגורמים פסיכולוגיים. בדו"ח זה נתמקד בגורמים התלויים בנורמות החברתיות יחד עם הגורמים המצביים והפסיכולוגיים המשפיעים על הנורמות.

בקטגוריה זו נכללים גורמים התלויים במצב והקשר כמו משתנים סוציו – דמוגרפיים, קשיים לוגיסטיים, ידע, חינוך ותמריצים כספיים.

משתנים סוציו-דמוגרפיים

ההשערה הראשונית של מרבית החוקרים שעסקו בהיבט ה**סוציו – דמוגרפי** של 'הבעיה הסביבתית' הייתה שקיים שוני במידת המחויבות לנושא הסביבתי על בסיס הבדלים חברתיים וכלכליים. כך, במסגרת מחקרים מוקדמים יותר נוסחו קווים לדמותו של האדם המודע לסביבה: צעיר (Buttel & Flinn, 1976; Mohai & Twight, 1987), משכיל (Arbuthnot, 1974), שגר בעיר (Van Liere & Dunlap, 1980; Buttlet & Flinn, 1976), ומחזיק בעמדות ליברלית (Dunlap, 1975; Schultz & Oskamp, 1994). עוד נמצא כי נשים נוטות יותר לנהל אורח חיים מקיים (McStay & Dunlap, 1983; Stern et al., 1993).

בהמשך לכך נערכו מחקרים שערערו חלק מן המסקנות ומצאו למשל שאין קשר בין רמת השכלה להתנהגות פרו סביבתית (Gamba & Oskamp 1994; Corral-Verdugo, 1996; Werner & Makela, 1998), שגיל לא בהכרח מנבא נטייה של אדם להפריד (Werner & Makela, 1998; Valle et al., 2004) וכי גברים ונשים נוטים להיות פרו סביבתיים באותה המידה (Gamba & Oskamp, 1994; Werner & Makela, 1998). בנושא זה למשל מצאו אטווס ומקדונלד במסגרת מחקר על משקי בית כי פעולת ההפרדה לאו דווקא נוטה לקביעה מגדרית (האישה מחליטה להפריד) אלא תלויה בהקשר המשפחתי (McDonald & Oates, 2006). רק בנוגע לרמת הכנסה נראה כי יותר מחקרים נטו למצוא מתאם בין רמת הכנסה גבוהה ו'סביבתנות' (Gamba & Oskamp 1994; Tsai, 2008). חוקרים שונים הסבירו את הפער בין מחקרי העבר לאלה העדכניים בכך שהתנהגות פרו סביבתית הפכה לאורך השנים לדבר מקובל ולכן מושפעת פחות ממשתנים דמוגרפיים (Laidley, 2013; Roberts, 1996).

בנוסף, נחקרו גורמים נוספים כמו השתייכות לארגונים אזרחיים וצורת המגורים. כך נמצא שאנשים הנוטים למחזר לוקחים חלק בפעילות התנדבותית במסגרות של ארגוני חברה אזרחית, לרוב בסביבה עירונית צפופה (Laidley, 2013). עוד נמצא כי יש קשר בין צורת

המגורים להרגלי הפרדת פסולת, כאשר לאנשים הגרים בבתי פרטיים יש ידע רב יותר בנושא הפרדת הפסולת ונוטים יותר לשתף פעולה בנושא (Kaciak & Kushner, 2011).

קשיים לוגיסטיים

כאמור, פעולת ההפרדה דורשת השקעה מצד האדם הבוחר בה ולפיכך מושקע מאמץ ניכר מצד הרשויות להפכה לפשוטה וקלה. חוקרים שונים ניסו לבחון האם וכיצד באמצעות הפשטה של ההנחיות לאזרחים יחד עם התייעלות התהליך הארגוני ניתן להגדיל את רמת שיתוף הפעולה האזרחי.

כלל החוקרים הגיעו למסקנה אחידה: הפשטת התהליך כולו מגבירה את שיתוף הפעולה הן מבחינת כמות הפסולת המופרדת והן מבחינת כמות האנשים שבוחרים להפריד (Vicente & Reis, 2008). תכנון קל ונוח ליישום (McDonald & Oates, 2003; Viscusi et al., 2008), גישה נוחה לפחים (Barr et al., 2001) והנחיות הפרדה ברורות ורלוונטיות לקהל היעד (Smallbone, 2005; Bernstad & La Cour Jansen, 2012) משפרים בצורה משמעותית את התהליך ומעודדים שיתוף פעולה.

אחד הפתרונות שנמצאו יעילים לשיפור הנוחות הלוגיסטית הוא השימוש בפחי סף (McDonald & Oates, 2003; Barr & Gilg, 2005; Smallbone, 2005; Timlett & Williams, 2008). פחים אלו נאספים מידי שבוע ולכן לא מצריכים אגירה של הפסולת בתוך הבית ושינוע של הפסולת המיועדת למיחזור למקום רחוק (Oskamp et al., 1991). בנוסף לכך, הצבתם של פחי הסף במרחב הציבורי חושפת את הרגלי הטיפול בפסולת של התושבים בפני שכניהם ולפיכך עשויה לסייע להתפתחותה של 'משמעת' חברתית (Oskamp et al., 1991; Robinson & Read, 2005; Woodard et al., 2005).

ידע וחינוך כללי

גורם משמעותי נוסף שעשוי לעודד התנהגות פרו סביבתית הוא הידע של התושבים בכל הקשור לעניין הסביבתי. מחקרים בנושא בחנו את המתאם בין ידע כללי בנושא הסביבתי לפעולות הנתפסות כסביבתיות וגם את הקשר בין ידע ספציפי (כמו מיקום הפחים, סוגי הפסולת וכו') לביצוע בפועל של הפרקטיקה (הפרדת פסולת למשל). אחת ההשערות המרכזיות היא שידע ומודעות פרו סביבתית יבואו לידי ביטוי גם בפרקטיקות היומיומיות של אנשים (Ajzen & Fishbein, 1980; Ajzen, 1991) ולפיכך יש להשקיע בהגברת המודעות באמצעות חינוך והסברה. כך למשל, לפי גישת "הבסיס החברתי המתרחב" (The Broadening Base Hypothesis), ככל שהמודעות לנזקים הסביבתיים הופכת נרחבת וגלויה, הכיסוי התקשורתי גובר ומרחיב את מעגל האנשים המודעים. גם מחקרים מן השנים האחרונות בישראל מראים כי הגברת הנוכחות של הנושא הסביבתי מסייעת לעניין לחדור גם לרבדים נוספים באוכלוסייה (Jones & Dunlap, 1992; נאמן-אברמוביץ וכך-גורו, 2007).

מאידך, ישנם גם מחקרים המראים כי אין מתאם חיובי ברור בין ידע ומודעות לביצוע בפועל של פרקטיקות סביבתיות (Stets & Biga, 2003).

בישראל, כמו במקומות אחרים בעולם, נעשה שימוש נרחב בקמפיינים תקשורתיים סביב מהלכים סביבתיים שונים כמו פרויקט ההפרדה במקור, אך אלו לרוב נחלו כישלון ולא הובילו לתוצאה הרצויה (Agyeman & Kollmuss, 2002). לטענת חלק מן החוקרים, על מנת לסייע למימוש המטרות על יוזמי הקמפיין לבססו על החסמים המעכבים שיתוף פעולה (Thomas et al., 2003; Tucker and Speirs, 2003; Robinson & Read, 2005).

עוד עולה מן המחקרים כי מבחינת יעילות עדיפה ההסברה האישית לכל תושב (door to door) מאשר הסברה לכלל התושבים (Vicente & Reis, 2008). המפגש פנים אל פנים עם כל תושב מעודדת 'יציאה' מן האדישות, הפנמה של הצורך הלאומי בפתרונות לנזקי הסביבה והכרה בהשפעה הישירה על המרחב הציבורי ותושביו.

מבחינת הפצת הידע הספציפי בנוגע לפעולה המתבקשת נמצא כי בתחילה חשוב ליידע בצורה ברורה את התושבים על קיום המהלך (Smallbone, 2005) וכי הסברים מפורטים ופשוטים מסייעים לציבור להבין את שעליו לעשות ומגבירים שיתוף פעולה (John & Brannan 2008; Timlett & Williams, 2008). מאידך, נמצא כי העברת המידע מסייעת להגברת שיתוף הפעולה בטווח הקצר אך לעתים מידת המשכיות שיתוף הפעולה נמוכה (Bernstad et al., 2013). ממצא זה מחזק את הטענה כי ידע מסייע לשינוי עמדות או כוונות, אך לאו דווקא מנבא הפנמה וביצוע בפועל.

הקשר בין תמריצים והפרדת פסולת

אחד האמצעים לעידוד פרקטיקות כמו הפרדת פסולת הוא הענקת תמריצים כלכליים. גישה זו נשענת על ההנחה הכלכלית שאנשים מבצעים החלטות על בסיס חישובי 'עלות-תועלת' ולפיכך על מנת להניע אותם לפעולה יש להציב בפניהם תמריצים חיוביים קונקרטיים - כלכליים במקרה זה (Iyer & Kashyap, 2007; Thogersen, 1996). בהתאם לכך מחקרים רבים מראים כי תמריצים כלכליים מסייעים לגיוס אנשים שלא שיתפו פעולה לפני כן (Geller et al., 1975; Couch et al., 1978; Diamond & Loewy, 1991; Luyben & Cummings, 1981; Witmer & Geller, 1976; Needleman & Geller 1992; Dahab et al., 1995; Foxall, 1995).

מחקרים אחרים עוסקים בקשר בין הכנסה לעידוד הפרדה באמצעות תמריצים כלכליים. הממצאים במקרה זה סותרים זה את זה - יש חוקרים הסבורים כי תמריצים כלכליים מכניסים למעגל המפרידים אנשים עניים (Cotterill et al., 2008) ולעומתם אחרים מצאו כי מענק כספי מעודד שיתוף פעולה ללא קשר לרמת ההכנסה (Harder et al., 2006).

אולם, לצד התוצאות החיוביות שבהענקת תמריצים, נמצא כי הפסקתם עלולה להוביל לירידה ברמת שיתוף הפעולה ולכן על מנת להפוך את הרגלי הפרדת הפסולת לנורמה יש להתמיד בהם לאורך זמן (Luyben & Bailey, 1979; Katzev & Johnson, 1984; Bryce et al., 1997). עוד נטען כי תשלום עבור הפרדת פסולת עלול לפגום ברמת שיתוף הפעולה של אלו העושים זאת ממניעים אלטרואיסטיים (Katzev & Pardini, 1987), אשר, על פי מחקרים, מונעים דווקא מתדמית עצמית ומיוקרה ולהם חשובה יותר ההכרה חברתית (Katzev & Johnson, 1984; Bryce et al., 1997; Timlett & Williams, 2008).

לפיכך, חשוב לציין כי חרף העובדה שלתמריצים יש השפעה חיובית על רמת שיתוף הפעולה, עדיין יש לקחת בחשבון את מגבלותיהם ועלותם הכלכלית. בנוסף, נטען כי אמצעים לעידוד הפרדה במקור, כמו תמריצים, אינם מהווים תחליף ליצירת מערך חברתי הנשען גם על ערכים אלטרואיסטיים-חברתיים.

גורמים פסיכולוגיים

מחקרים בפסיכולוגיה בנושא הסביבתי ניסו לאתר משתנים פסיכולוגיים ותכונות המאפיינות ומייחדות את אלו הבוחרים באורח חיים מקיים ובהפרדת פסולת כחלק ממנו, ועל ידי כך למצוא יסודות בעזרתם ניתן לטפח ולעודד גם אחרים לאמץ את פרקטיקת ההפרדה. מאחר והתועלת מההפרדה אינה אישית ותוצאותיה על פי רוב הן לטווח הארוך, הניחו חוקרים שונים בתחום כי ערכים ואמונות מהווים רכיב דומיננטי בהבדל בין אלו שמפרידים לבין אחרים שאינם מפרידים (Smallbone, 2005). שני מודלים עיקריים בוחנים את הזיקה בין פעולות פרו סביבתיות והפרדת פסולת לערכים ואמונות- תאוריית האלטרואיזם של שוורץ (Schwartz, 1977) ותאוריית הפעולה המחושבת (Ajzen & Fishbein, 1980).

מניע אלטרואיסטי להפרדת פסולת

לפי המודל של שוורץ התנהגות אלטרואיסטית – זולתנות- מוגדרת כנתינה ללא ציפייה לתגמול, מתוך רצון לעזור לאחר. לטענתו, עמדתם המוסרית של אנשים מובילה אותם לאמץ נורמות חברתיות אשר עמידה בהם היא עבורם מקור לגאווה, ואילו הפרתן יוצרת רגשי אשם (Simmons & Widmar, 1990). אנשים אלטרואיסטים מודעים למעשיהם, נושאים באחריות לתוצאות השליליות שעלולות להיגרם ממעשיהם וינסו להימנע מהם בעתיד. בהתאם לכך, ככל שרמת המודעות גבוהה, כך עולים הסיכויים לשינוי התנהגות (Stets & Biga, 2003; Cordano et al., 2011).

תאוריית הפעולה המחושבת ותאוריית ההתנהגות המתוכננת

עמדותיו של אדם משפיעות על מעשיו, אך לא תמיד קיימת הלימה ברורה בין עמדות ואמונות לפרקטיקות בפועל בחיי היומיום. תאוריית הפעולה המחושבת (Theory of Reasoned Action) ותאוריית ההתנהגות המתוכננת (Theory of Planned Behavior; Ajzen, 1991) עוסקות בקשר בין אמונות ובין התנהגות, ומנסות לנבא מתי עמדה מסוימת הופכת גם להתנהגות. ההנחה הבסיסית במודלים אלו היא שאנשים מקבלים החלטות באופן רציונלי על פי המידע שלרשותם, ושפרקטיקה בפועל היא תוצאה של כוונת התנהגות ומושפעת ממספר גורמים:

העמדה כלפי ההתנהגות: מהי עמדתו של האדם המבצע כלפי ההתנהגות עצמה?

הנורמה הסובייקטיבית: נורמות חברתיות והתגובה של החברה כלפי המבצע (מה יחשבו עלי?).

תפיסת השליטה בהתנהגות: האם האדם חושב ויכול לבצע את הפרקטיקה?

כלומר, לפי מודלים אלו, מה ש'מפעיל' בסופו של דבר את האדם, מושפע מעמדתו כלפי המעשה, אך גם מהתגובה של החברה להתנהגות ספציפית. לפיכך, כדי לייצר שינוי בדפוסי התנהגות, יש להשפיע על העמדות והכוונות של האדם. על בסיס המודלים הללו ניתן לנבא באופן ממוקד מתי אדם יבחר להפריד פסולת, אם נבחן את החיבור בין ערכיו והנורמות החברתיות סביבו ובין כוונותיו ולכן על מנת לייצר שינוי בדפוסי הפעולה שלו יש לייצר שינוי באלה.

מחקרים שונים המתבססים על התיאוריה של אייזן בחנו אילו ערכים מאפיינים אנשים שמפרידים פסולת. כך למשל הועלתה ההשערה שמאחר ובדרך כלל אין תגמול עבור הפרדת פסולת, היא דומה לפעולת צדקה (McCarty & Shrum, 1994). לפי מחקרים אחרים ערכים נוספים שנתפסים כחשובים בעיני רוב האנשים הבוחרים בהפרדה, הם למשל הרגשת מחויבות כלפי הסביבה (Hines et al., 1986); אלטרואיזם והסתפקות במועט (Granzin & Olsen 1991; McCarty & Shrum, 2001); הישגיות, כבוד והצלחה; אסתטיקה ואוריינטציה קולקטיבית (בשונה מאישית) (Tilikidou & Delistavrou, 2001).

אך כאמור, לא כל בעל עמדות פרו סביבתיות יבחר להפריד פסולת (McCarty & Shrum, 2001). בסקרים שנערכו בנושא נמצא כי כאשר אנשים מתבקשים להביע את עמדתם בנושא הסביבתי לעתים יגזימו במידת תמיכתם ויעדיפו להציג עצמם כמפרידים (Chung & Poon, 1998; McDonald & Ball, 1996). כך נוצר פער בין כמות הפסולת המופרדת המדווחת

לבין הכמות המופרדת בפועל (Perrin & Barton, 2000; McDonald & Oates, 2003). בנוסף, נמצא כי חרף העובדה שיש בסיס ערכי ל'סביבתנות', אנשים מדווחים כי בפועל הפרדת הפסולת נתפסת בסופו של דבר כמטלה ביתית שנעשית בצורה אוטומטית (McDonald & Oates, 2006). ממצא זה מדגיש גם את החשיבות של הנוחות הלוגיסטית של פעולת ההפרדה. בהמשך לכך הגיעו חוקרים שונים למסקנה כי הפרדת פסולת תלויה בעיקר בידע שיש לאנשים לגבי התהליך, בנוחות שבפעולה ובהבנה שניתן להפריד בקלות וביעילות (Dahab et al., 1995; Vining & Ebreo, 1990). ערכים הם מרכיב שולי בתוצאה הסופית (Barr, 2007).

גורמים חברתיים ונורמות חברתיות

כפי שציינו, לתפיסה של האדם לגבי השאלה כיצד החברה הסובבת מצפה ממנו להתנהג, יש חשיבות רבה בכל הנוגע לתוצאה הסופית של מעשיו. לפיכך, גם המחקר בנושא הסביבתי שם דגש על תהליכים סוציולוגיים ותרבותיים על מנת להבין את מעשיו של האינדיבידואל (Shove, 2010; Tucker, 1999). פעולה מסוימת, כמו הפרדת פסולת, הופכת לנורמה בתהליך 'מעגלי': אנשים יבחרו להפריד על מנת לאותת לסביבתם על תכונותיהם ה'טובות' ואילו אלו שלא יעשו זאת עלולים להיתפס כאנוכיים ולא חברתיים, ולפיכך יגדל מעגל האנשים המשתפים פעולה. כאשר אנשים רואים את הסובבים אותם מפרידים פסולת, עולים הסיכויים שגם הם יעשו זאת (Thomas & Sharp, 2013) ולכן יש חשיבות לנראות הפעולה (Ariely et al., 2009). עניין זה בא לידי ביטוי למשל בהצלחת ההחלטה להציב פחי סף במרחב הציבורי שהופכת את פעולת ההפרדה לגלויה ועל ידי כך מסייעת להשרשה של נורמה חברתית חדשה (Oskamp et al., 1991).

אך מעבר לנורמות החברתיות המקובלות ישנה חשיבות גם לאימוץ 'נורמות חוקיות'. במקרה זה אנשים ישתפו פעולה עם חקיקה על מנת לחזק את מחויבותם למדינה (Miafodzyeva et al., 2013). עוד נמצא כי מדד שיתוף הפעולה האזרחי מושפע גם מרגולציה ומחקיקה, כאשר במדינות בהן נוסחו נהלים ברורים רמת ההפרדה גבוהה יותר (Viscusi et al., 2013). מאחר ולנורמות חוקיות יש יכולת להשפיע על השרשתן של נורמות חברתיות, יכולים קובעי המדיניות להשתמש בחקיקה על מנת להוביל בסופו של דבר לשינוי בדפוסי התנהגות בכל הנוגע לטיפול בפסולת.

מאחר וכפי שציינו, לפי המחקר יש חשיבות עמוקה להפיכה של הפרדת הפסולת לנורמה חברתית מקובלת, גם לארגוני חברה אזרחית וקהילתיות יש תרומה משמעותית להרחבת מעגל המפרידים. במחקרים שעסקו בעניינין של התאגדויות על בסיס סביבתי, נראה כי אלו החוברים אליהן נוטים יותר להפריד פסולת וככל שבמדינה יש יותר חברים בארגונים כאלה, כך האוכלוסייה הכללית נוטה יותר לשתף פעולה (Guerin et al., 2001).

כאמור, נורמות חברתיות מקבלות תוקף במסגרת חברתית מסוימת ולפיכך לקהילה מקומית יש יכולת להשפיע בצורה משמעותית על מידת שיתוף הפעולה של חבריה. תהליך הפיכת הפסולת לנורמה מקובלת הוא לעתים דו כיווני – הקהילה מקבעת את הפרקטיקה, אך יכולה גם להיווצר קהילה סביב הפרקטיקה. מרבית המחקרים בתחום מראים כי קהילות וערכו של ההון החברתי בו 'זוכים' אלו המפרידים, עשויים להשפיע לטובה על הרגלי ההפרדה של חברי הקהילה. כאשר אדם המפריד זוכה להוקרה ולהערכה מהקהילה שסביבו, הוא עשוי לחזור על הפעולה ולעודד בכך אחרים להצטרף. באמצעות פעולת ההפרדה ניתן גם להעצים קהילות ועל ידי כך, בתהליך מעגלי, להפוך אותה לחלק מהתרבות המקומית והזהות הקהילתית (Tsai, 2008; Sharp & Luckin, 2006).

במסגרת המחקרים העוסקים בקשר בין נורמות חברתיות של קהילה והפרדת פסולת נערכו גם מחקרים שמטרתם לבחון שיטות נוספות לעודד שיתוף פעולה של האזרחים. כך למשל, נמצא כי הסתייעות בדמויות דומיננטיות בקרב חברי הקהילה ('מנהיגי בלוקים') שתומכים בהרגלי הפרדת פסולת חדשים עשויה לסייע להגדלת כמות המפרידים לטווח הארוך (Cotterill et al., 2008, Meneses & Palacio, 2003). עוד נמצא כי ניסוח של הצהרת התחייבות שמופצת בין חברי הקהילה יוצרת מחויבות של המצהירים כלפי חבריהם לקהילה ועל ידי כך מגבירה את שיתוף הפעולה (Oskamp et al., 1991; Schultz et al., 1995). במקרה זה נמצא כי התחייבות יחידנית משפיעה בצורה טובה יותר מאשר זו הקבוצתית (Pardini & Katzev, 1983; Wang & Katzev, 1990). שיטה נוספת בעלת נראות חברתית היא מתן משו. מחקרים מראים כי במקומות בהם הושאר דו"ח על כמות הפסולת ואיכות ההפרדה, מהלך ההפרדה השתפר (Goldenhar and Connell, 1991; Katzev & Mishima, 1992; Schultz, 1999; Lyas et al., 2004; Cotterill et al., 2008; Timlett & Williams, 2008). עם זאת, יש לציין כי היו גם חוקרים שמצאו כי מתן משו אינו משפיע על רמת הפרדת הפסולת (Hamad et al., 1980; De Young et al., 1995).

מערכת מושגים

כפי שצינו בתחילה, מחקר זה מנסה להתחקות אחר ההיבטים החברתיים והתרבותיים המעודדים את פעולת הפרדת הפסולת. לפיכך נתמקד בגורמים הקשורים בתרבות ונורמות חברתיות ובגורמים המצביים והפסיכולוגיים המשפיעים עליהם. לשם כך נסתייע בתיאוריה של הפרקטיקה של הסוציולוג פייר בורדייה (בורדייה, 2005). תיאוריה זו עוסקת בקשרים בין בחירותיו ומעשיו של האדם למערכת החברתית הסובבת אותו ובאמצעותה ניתן לנתח גם פרקטיקות והרגלים של חיי יומיום. המונח המרכזי בתיאוריה זו הוא ה**ביטוס**, אותו הגדיר בורדייה כ'אוסף' ההרגלים, הנטיות וההעדפות שאדם מסגל לעצמו במהלך חייו. לפי הגדרה

זו, כל החלטה שאדם מקבל בחייו, החל ממה ללבוש בבוקר, דרך בחירת מקצוע ועד בחירת בני זוג, מושפעת ממכלול המסגרות החברתיות שהקיפו אותו לאורך חייו. ההביטוס מוטמע 'בטבעו' של האדם ומתגבש בתהליך מתמשך ותמידי של חינוך וחיברות, בו האדם משפיע על סביבתו ומושפע ממנה. בשל הדינמיות וה'אינסופיות' של התהליך, ההביטוס משתנה כל הזמן וניתן להשפיע עליו תוך שינוי המרחבים החברתיים.

כחלק בלתי נפרד מההביטוס מושפעות הפרקטיקות של האנשים גם ממערכת הטעמים המאפיינת את הבחירות שלהם. באמצעות הבדלים בפרקטיקות שונות נוצרים ומשתמרים החלוקות בין מעמדות שונים וקבוצות חברתיות. לכל פרקטיקה יש 'ערך סימבולי' אשר מזכה את האדם ביוקרה וערך במסגרת החברה המקיפה אותו ומסווגת כ'ראויה' או 'בלתי ראויה' ועשויה להעיד בפני הסובבים על 'טעם טוב' או על היעדרו.

על מנת שמלכתחילה תהיה לאדם המסוגלות לבצע פרקטיקה מסוימת, היא צריכה להיות חלק מהרפרטואר שלו – מכלול אפשרויות הפעולה העומדות לרשותו ובכללן ערכים, אמונות ומיומנויות (Swidler, 1986). ערכים במסגרת זו מתפקדים לעתים כ'הצדקה' ולא כמניע לפעולות ומהווים למעשה עוד 'כלי' בארגז הכלים התרבותי של אדם, המאפשר לו לנסח לעצמו אסטרטגיית פעולה במרחב החברתי בו הוא נמצא.

התיאוריה של בורדייה מהווה בסיס למחקרים שונים שעוסקים בפרקטיקות ובהרגלי היומיום של אנשים (Dolby, 2000, Bucholtz, 1999). כך למשל בהקשרו של דו"ח זה, מסביר הלזזה דל"י באמצעות תיאוריה זו במחקרו על התנועה האקולוגית את 'כישלונם' של הארגונים הירוקים לייצר שינוי משמעותי יותר. לטענתו, על מנת לגרום לאנשים לבצע בפועל פרקטיקות המיטיבות עם הסביבה יש לפעול באמצעות שינוי מבני חברתי ליצירה של 'הביטוס אקולוגי' - מכלול שלם של ערכים, הרגלים ופרקטיקות בעלי אופי סביבתי, ועל ידי כך להפוך פעולה כמו הפרדת פסולת, למעשה שהוא חלק 'טבעי' בסדר יומם של אנשים (Haluz-Delay, 2008).

מאחר ומטרתנו היא להבין כיצד ניתן לשנות את דפוסי הפעולה של אנשים בכל הקשור להפרדת פסולת ולמעשה להופכה לפרקטיקה יומיומית, מהווה התיאוריה של הפרקטיקה אמצעי יעיל לבחינת תהליכים שעשויים לעודד אנשים לבחור להפריד פסולת.

ממצאים

ממצאי הדו"ח יתמקדו במוטיבציות ובחסמים להפרדת פסולת בהיבט החברתי-תרבותי. ראשית, חשוב לציין כי מרבית משתתפי המחקר (מרואיינים וחברי קבוצת המיקוד) ציינו שהם אוהבים את החיים בעיר אשדוד. הוותיקים שביניהם אף תיארו את השינוי החיובי שעבר על העיר במהלך השנים. בנוסף, כל משתתפי המחקר דיווחו שהם מפרידים פסולת ברמה כזו או אחרת. הטווח נע בין מרואיינים שעושים קומפוסט בביתם ואוספים את הפסולת של שכניהם, לאלו שמפרידים רק נייר או בקבוקים, אך אף משתתף לא טען שאינו מפריד בכלל. בנוסף, הביעו מרבית משתתפי המחקר רצון ונכונות במידות משתנות לסייע בקידום הנושא- מהצבת שלטים בכניסה לחדר האשפה בביתם ועד הקמת סיירת מתנדבים להסברה לתושבי העיר.

כפי שציינו, המחקר בנושא המוטיבציה להפרדת פסולת מחולק לגורמים מצביים, פסיכולוגיים וחברתיים. במסגרת דו"ח זה נתמקד באלמנט החברתי, אך נבחן גם את זה המצבי יחד עם התייחסות להשפעה של הגורם הפסיכולוגי על זה החברתי.

גורמים חברתיים

הגורמים החברתיים מתמקדים כאמור בקשרים בין האדם לחברה הסובבת אותו וביצירת נורמות חברתיות באמצעות קהילה. בהקשר זה עלו מספר תימות עיקריות:

1. בתשובה לשאלות שעסקו בקשר הבין אישי בין התושבים במסגרת השכונה או בניין המגורים ענו מרבית משתתפי המחקר כי לרוב הם אינם מכירים את שכניהם, או שהיכרות עימם שטחית. חלק מהתושבים ציינו ש'הקהילתיות של פעם' כבר אינה קיימת וכי לרוב אנשים יוצאים לעבודה בבוקר וחוזרים לביתם בערב ועסוקים 'בטרדות' היומיום שלהם: "...אין טיילת בין השכנים בואי נאמר ככה. אם יש צורך אז מרגישים חופשי... אבל זה לא התקופה של תביאי לי סוכר תביאי... אבל יש לנו את המנהלת... ובאמת במנהלת משתדלים לרכז את הבקשות של התושבים..." (ר', 23.3.15). "...בבניין אני בעצם לא מכירה אף אחד... בדלת ממולי אני יודעת איך נראים זוג אחד מתוך שניים... יש ועד בית שמביאים לו 12 צ'קים... אין יחסי שכנות" (ח' 19.5.15). גם במסגרת הקהילה החרדית, חרף התפיסה הרווחת שבקרב החרדים קיימת מערכת קשרים קהילתיים חזקה יותר, משתתפות המחקר החרדיות טענו כי מערכות היחסים שלהן עם תושבות אחרות הן על בסיס חברי ולא קהילתי.

2. בהמשך לשאלה על יצירת קהילה, מרבית המשתתפים ציינו לשבח את הקמת מנהלות הרובע אשר מהוות עבורם את ההתאגדות הקהילתית היחידה הקיימת.

3. אחד הנושאים העיקריים שעלה בהקשר החברתי ובצורה ברורה הוא 'חוסר האכפתיות' של התושבים 'האחרים'. במסגרת קבוצת המיקוד התפתח דיון ארוך סביב הדאגה לסביבת המגורים, כשגם חברי הקבוצה וגם מרבית המרואיינים טענו שעוד לפני שמקפידים על הפרדת פסולת יש לעודד את התושבים להשליך את הפסולת לפחי האשפה.

בעיקר ברובע ג', כפי שמוצג גם בתמונות המצורפות, טענו חלק מן המרואיינים שהמרחב הציבורי מלוכלך וכי אנשים משליכים את האשפה שלהם ברחוב. כך למשל סיפר ש': "...שבוע שעבר ירדנו לחנייה אז מישהי שצריכה לצאת עם כוס קפה, נכנסה לחנייה פרטית וזרקה את הכוס. ואת רואה את זה המון. אני לא מגיב כי את יכולה להגיד למישהו מילה ואחר כך לא יודע מה קורה. אני יודע שבאירופה מישהו שזורק סיגריה אנשים הולכים אחריו..." (ש', 16.3.15). וכך גם טען א' תושב רובע ג': "...מה שהם עושים בפארקים זה בושה וחרפה...באים עם כל המשפחות ולא קיים דבר כזה פח זבל. אין מושג כזה. כל השקיות כל הבמבות ביסלי והתקשרתי לעירייה ואמרתי...אני עובר אפילו במסדרון ורואה את השקית ואנשים בכלל לא אכפת להם...אנשים עוברים ולא אכפת להם ואני רואה את הנוער שלנו היום...זורקים בקבוקי בירות ולא איכפת להם שהילד שלי יפצע את הרגל...לפי דעתי אנחנו משתכללים בקצב איטי..." (א', 19.5.15).

4. בהמשך לכך, בעיקר בקרב משתתפי המחקר שפעילים במסגרת כלשהי, עלה כי מי שדואג לסביבתו בכלל (מעיר לאחרים, אוסף פסולת של אחרים), או מפריד פסולת בפרט נחשב בידי הסביבה כ'פראיר'. כלומר, חלק מן המשתתפים שהעידו על עצמם כפעילים או מפרידים מניחים כי החברה שסביבם רואה בהם כמי שעושים זאת ללא תמורה. כך למשל העיד ש': "... אבל שמדובר בשכן, אבל הם רצים לראשות העיר ורצים לכל מיני זה והם מועמדים כזה ויושבי ראש של כל מיני ועדים, וכולי וכולי, ושאתה בא ואתה מעיר לו, שכן מול שכן, אנחנו בעלי אותו מעמד והוא אומר לי 'ש', מה אתה משועמם? את מבינה? אז מה תגיד לו? מי אתה בכלל? אנחנו לא בשני מעמדות, אנחנו שנינו באותו מעמד..." (ש', קבוצת מיקוד). במקרה זה האחריות לסביבה 'עלתה' לש' ב'ערעור' מעמדו החברתי. לא זאת בלבד שהוא לא קיבל הערכה עבור המעשה שמבחינתו הוא למען הסביבה, אלא הוא נתפס כ'משועמם' בעיני שכניו. כך גם משתתפת אחרת שעברה קורס נאמני ניקיון בעירייה: "...יש מצב שאנשים מרגישים פראיריים. למה שאני אעשה לעירייה את העבודה!. מאוד קשה. אפילו בתוך הבית שלי בעלי והילדים ככה מאמינים. הם לא מבינים. בבית שלי קשה לי...כמה שאני מסבירה...מה את מקבלת מזה שהעירייה תבוא ותראה

שיתנו שיעשו לך, מה את פראירית של העירייה? אנשים מקבלים כסף ואת עושה את זה?
...הם לא רוצים. פה בארץ מרגישים פראירים או כסף... "ח', קבוצת מיקוד). ח'
אם כן, מרגישה שהיא פועלת בניגוד למצופה ממנה מהחברה שסביבה ומה שהיא
עושה נתפס כחריג ואף מוזר. בהקשר זה גם חשוב לציין כי אחת התפיסות הרווחות
שחלק ממשותפי המחקר העלו היא שפעולת ההפרדה נחשבת לעתים כמעשה
צדקה או כעזרה לעירייה שלא ממלאת את תפקידה כראוי (ר' ציטוטים גם בסעיף 6).

5. בהמשך לסעיפים 4 ו-5 עוד עלה כי מערכת היחסים המשולשת תושב-קהילה-רשות
עשויה לעודד או לעכב שיתוף פעולה. כך, המקרים בהם יש אכזבה מפעילות
העירייה שאינה אוכפת מספיק או שהפסולת לא מפונה בזמן עשויים להוביל לירידה
בשיתוף הפעולה מצד התושבים. כך למשל טענה פ': "... אני כבר תפסתי אנשים ואמרתי
להם והם אומרים לי 'את עם הסיירת הירוקה' והם אומרים לי 'מה את רוצה על הראש שלי אני
אשים את זה'..." (פ', קבוצת מיקוד). חלק המרואיינים, בעיקר ברובע יא', שיבחו את
חזות העיר ואת ניקיון הרחובות ואת פעילות העירייה ומנהלת הרובע בנושא. מאידך
כאמור, אחרים, בעיקר מרובע ג' בקרב אלו המפרידים, טענו כי השטחים הציבוריים
מלוכלכים וכי אין מספיק אכיפה במטרה לשמור על ניקיון הרחובות. מהשיטוט
במרחב הציבורי ברובע ג' נראה כי חלק מחצרות הבתים עמוסות בפסולת, מרכזי
המיחזור המשותפים מלוכלכים וחדרי המדרגות בבתי המשותפים מוזנחים. כפי
שצינו בסעיף 4, תושבים רבים חשים שהפרדת הפסולת היא פעולה שהעירייה
אחראית לה ולפיכך כאשר יש אכזבה מהרשות חלק מהתושבים עשויים להימנע
מלהפריד ובכך להביע את כעסם.

6. עוד עלה בקרב משותפי המחקר כי לרוב יש מתאם חיובי חזק בין הסביבה
והתרבות ממנה מגיע האדם, לנטייתו לשתף פעולה- אנשים שהתחנכו במסגרת
המעודדת מעורבות חברתית, או נחשפו לנושא הסביבתי והשלכותיו בעבר, ייטו יותר
לשתף פעולה ואף לסייע לשינוי חברתי: "...אני יכול לקרוא לזה שריטה...קודם כל שהגעתי
לפנימייה בגיל 14 היה חבר שהיה שנה מעליי... והוא קיבל לעשות קומפוסט. פתאום ראיתי...
ובאמת לא מזמן פניתי ואמרתי תביא לי את העבודה שלך אצלנו אנשים שומרים אני שומר נייר
מגיל 10. אז אמרתי לו יש לך עוד את העבודה על הקומפוסט אז הוא אמר לי תעשה ככה ככה,
ואני גם מדריך בבית ספר יסודי שיש ילדים חינוך מיוחד וכיתות רגילות...אני מלמד אותם גם
את השמות של העצים...בן אדם אומר לי יש לי עץ...אני יודע ישר מה הוא מתכוון...אני זה
מחזיר אותי למה שלימדו אותי אז...עשינו פרויקט בבית ספר שהיינו קונים את הירקות שאנחנו
מגדלים, אני זוכר את הפעם הראשונה שטעמתי קולרבי זה היה שם. ועכשיו אני מגדל פה
קולרבי, חסה אני מגדל...זה טרי וזה חבל על הזמן..." (ח', 23.3.15). וגם ח' תושבת חרדית

מרובע ג' אמרה: "...נולדתי על שמירת רכוש...שאתה שומר על הרכוש שלך אתה גם מחונך לשמור על הרכוש של הסביבה, אני הייתי זורקת את המקל של התפוח מהקומה הרביעית לחנייה אז אבא שלי היה שולח אותי להרים...". לעומת זאת בחלק מן המקרים, גם כשהמרוויח מבין ויודע את ההשלכות לאי טיפול נאות בפסולת, "הזרות" של הנושא בעיניו מובילה לחוסר שיתוף פעולה: "... זה לא משהו שגדלנו על זה כמו באירופה ששמה באמת...אפילו יש קנסות, אכיפה יותר.. זה מה לא נולדנו לתרבות הזאתי של המיחזור, אנחנו לא בדור הזה, זה דבר נכון אני בעד...אין לי נקיפות מצפון. אני משלם בעד זה. זה לא צ'רטי... (ל", 16.3.15). מדברים אלו עולה בבירור כי אנשים לרוב לא מתחילים 'פתאום' להיות סביבתיים אלא מדובר בתהליך של חשיפה והפנמה.

7. במקרים בהם אנשים החלו להפריד גם פסולת רטובה למרות שלא הייתה להם זיקה לעניין הסביבתי בעבר, בתשובה לשאלה מדוע הם בחרו להפריד, ענו מרבית המשתתפים כי הם עושים זאת מתוך מחויבות חברתית. כך אמרה ר' תושבת רובע יא' שמפרידה את הפסולת מאז שחולקו הפחים: "...אני במקרה מאוד מאוד מעורבת. בעבר הרחוק שלי הייתי מנהלת לשכה של ראש מועצה שדרות... אני מאוד מאוד פעילה ציבורית, אני מתנדבת...אני כל החיים שלי התנדבתי. אני הייתי נציגת ציבור בוועדת העבודה והרווחה...זה באישיות שלי להתנדב...אני אוהבת עבודה ציבורית...זה משהו שבא מבפנים... (ר' 24.3.15).

8. עוד עלה מן הראיונות וקבוצת המיקוד בצורה ברורה כי תושבים ש'אוהבים' את עירם ורואים בה 'בית', או מעוניינים בשיפור תדמיתה מסיבות שונות (ערך דירתם, 'גאווה מקומית' ועוד) נוטים יותר למעורבות בקהילה בכלל ובעניין הפרדת הפסולת למיחזור בפרט. כך למשל אומרת נ', תושבת רובע יא' שמפרידה את הפסולת: "...כי אני מתה על העיר הזאתי, אני באתי כשהיה רחוב אחד, רחוב הראשונים, הכול היה חול וחול, כשאת חיה פה כל כך הרבה, את אוהבת את העיר...לא מכירים את אשדוד וזה כואב לי" (נ', 23.3.15). וכך הוסיפה תושבת אחרת, שגם כן מפרידה את הפסולת: "...החיים באשדוד? השבח לאל, אין לנו מה להתלונן. אשדוד התפתחה לאורך ולרוחב, עיר מודרנית, יפה, מתוכננת כמו שצריך, כבישים רחבים לאורך ולרוחב...אנחנו גאים בעיר שלנו, בכל אופן אני... (ר, 24.3.15).

9. בקרב משתתפי קבוצת המיקוד נטען כי אחד האמצעים האפקטיביים להשפיע על הסביבה היא באמצעות דוגמה אישית. כך למשל טענה א': "עכשיו בבית איפה שאני גרה אני לא מחכה לקומפוסטר וכל הדברים האלה, אני פשוט שהם יגיעו לאדמה ואני משתמשת בהם בתור זבל. האדמה שמתחת לעלים היא האדמה הכי טובה שיש. את מבינה? אני לא

מחכה...אני אומרת אנשים צריכים לראות. אנשים שגרים איתי בבניין הם רואים שאת העלים אני לא זורקת לפח, הם רואים שאני עושה...זה לא זבל. זה זבל חיובי..." (א', קבוצת מיקוד).
כך גם אמרה ח': "...אני אמרתי רק על הפראיירים לא פראיירים. אני מאמינה, אני לא אומרת לאנשים לעשות. אני מאמינה בדוגמא אישית. למשל בשבועות הייתה אצלי חמותי וזה, היה אצלנו מישוהו בא...בבוקר של החג אני וראה בלאגן עם יתושים והכל ובמקום לחזור הביתה, אני לקחתי קרטון ושמתו, מלא יתושים...פתאום באה שכנה ואמרה גם אני רציתי לעשות את זה...דוגמא אישית זה יותר.."

10. אחד הרעיונות שעלה במסגרת קבוצת המיקוד והראיונות הוא להקים מנהיגות מקומית (דרך ועדי בתים למשל), שתעבור הכשרה ותקדם את הנושא בצורה מקומית ברמת השכונה או הבניין.

11. בהקשרה של הקהילה החרדית, מתוך שלושה ראיונות עם נשים חרדיות, עלה כי הפעילות האפקטיבית ביותר במסגרת הקהילה להגברת המודעות היא כזו המחברת בין צדקה לסביבה. כך למשל, הן טענו כי מבצע איסוף הנייר שבעקבותיו נתרם כסף לצדקה עבור כל ק"ג נייר שנאסף היה יעיל מאוד והוביל להתגייסות נרחבת של חברי הקהילה. בנוסף, תושבים רבים משאירים את הבקבוקים בני הפיקדון מחוץ לדלת ונערות מהשכונה אוספות אותם ומעבירות לצדקה. עוד נטען כי חיבור נכון בין ערכי שמירת מצוות ואיכות סביבה והפצתם והטמעתם בקרב חברי הקהילה, עשוי לייצר שיתוף פעולה של תושבי אשדוד החרדים.

12. כך לדוגמה סיפרה ש': "...יש כאלה שטוענים שזה לא קשור לעולם שלנו, זה טרנד כזה שיש עכשיו...כשמסבירים להם שאנחנו מחויבים לזה לאל תשחית אנחנו מחויבים לאל תחריב את עולמי שזה משהו שכתוב לנו בהלכה...אנשים לא מודעים לזה. פשוט לא יודעים..." (ש', 26.5.15). בנוסף שללו המראיונות את הרעיון להסתייע ברבנים, מאחר ולרוב אלו לא עוסקים בנושאים מסוג זה, אך רצוי וניתן לייצר קבוצות מנהיגות שיסיעו להטמעת הנושא הסביבתי בקרב חברי הקהילה.

גורמים מצביים

כאמור, קטגוריה זו מתמקדת בגורמים הקשורים למשתנים סוציו-דמוגרפיים, קשיים לוגיסטיים, ידע, חינוך ותמריצים כספיים.

1. חרף העובדה שהראיונות וקבוצת המיקוד אינם מדד אובייקטיבי לרמת שיתוף הפעולה, נראה כי לדעתם של מרבית משתפי המחקר אין הבדל בין תושבי הרובעים השונים מבחינת הפרדת פסולת וזאת למרות ההבדלים במעמד הכלכלי בין תושבי רובע

יא' (שתושביו אמידים יותר) לתושבי רובע ג'. משיטוט ברחובות שני הרובעים נראה כי רובע יא' נקי יותר ואין פסולת ברחובות, לעומת רובע ג'. מאידך, עובדה זו לא מעידה בהכרח על מידת שיתוף הפעולה בהפרדה וכאמור, על בסיס דברי משתתפי המחקר, חוסר שיתוף הפעולה עם מהלך ההפרדה במקור זהה בשני הרובעים. בהמשך לכך, מבחינת המשתתפים שטענו שהם מפרידים פסולת, אין הבדל משמעותי מבחינה מספרית בין תשובותיהם של תושבי שני הרובעים.

2. מבחינת קשיים לוגיסטיים מרבית הנשאלים, בין אם אלו המפרידים ואלו המפרידים חלקית, טענו כי מספר הפחים הרב יוצר בלבול רב ומקשה על תהליך ההפרדה הן בבית התושב והן בהגיעו לעמדת פחי המיחזור הקרובה לביתו. כך למשל טען י': "... מרוב שיש רצון לנסות למחזור שמו יותר מידי סוגי של פחים, הבן אדם לא יודע מי נגד מי, אני יודע, אני מכיר את הפחים, מה צריך להיכנס לכל דבר" (י, 16.3.15).

3. עוד נטען מבחינת הקשיים הלוגיסטיים, כי אחת הבעיות המרכזיות של אלו שבחרים שלא להפריד פסולת רטובה אל הפחים החומים, היא הריח החרף שנודף מהפחים החומים בתוך הבית ובחדר האשפה או בתחנת המיחזור. גם נטען כי הפחים עשויים להוביל להתפתחות בקטריות ומושכים אליהם עכברים או חרקים זוחלים למיניהם. כך למשל טען א': "... זה פח קטן... ואז פותחים אותו... יש דברים רטובים ולכלוך ואת תראי את הלכלוך ואת הזבובים ואת הריחות ואת הזהה..." (א, 5.5.15). "זה ממש טרחה... קודם כל הוא קטן... יוצא ריח... גם אם אתה מרים את זה זה תמיד נשפך ויש שבילים שגורם לריח... צריך לשנות את הכיוון... להתכופף, לסגור שלא יהיה אחר כך ריח בבית, לא התחברתי לדבר הזה..." (ל, 16.3.15). עוד נטען כי הפחים תופסים מקום על המדרכה, מפריעים להליכה רציפה ברחוב ו'מכערים' אותו. כך למשל אמר ח': "אני מאוד התלהבתי בהתחלה. באמת רציתי אבל פתאום שהביאו נהיה מן משהו זוועה כזה. פתאום בכניין של 4 דיירים שיש מולנו, פתאום יש לך 4 פחים ירוקים ו4 חומים... הגברת פה עושה מימונה כבר 5-6 שנים המדרכה שלהם היא צרה, אני הלכתי עם החברים ברגל והיא באמת עשתה מלחמה... ובסוף הוציאו את הפחים כי זה כיער את הרחוב... עכשיו עשו מסתור אבל אלה שצריכים להכניס את הפח לא מכניסים..." (ח, 23.3.15).

4. מבחינת ידע, משתתפי קבוצת המיקוד טענו כי למרות שהתקיים מערך ההסברה מדלת לדלת ופרסום נרחב, חלק מן התושבים (לא הם, אחרים) בכלל לא מודעים לקיום המהלך. מרואיינים רבים שיבחו את מאמצי העירייה בנושא הטיפול בפסולת וציינו לטובה את פעולות ההסברה: השילוט, הפרסום והפעילויות השונות בנושא. בהקשר זה חשוב לציין שכל המרואיינים נתקלו בצורה כזו או אחרת בפרסומים של העירייה ומודעים למהלך, כאמור, לא היה אף מרואיין שטען שאינו מכיר את המהלך ולא מפריד בכלל פסולת. מאידך, חלק מהמשתתפים טענו כי לא הועברו הנחיות מדויקות לתהליך הפרדת

הפסולת למיחזור, או שההנחיות לא היו מספקות ולא כללו הסבר על חשיבות ההפרדה במקור הן ברמה הערכית והן ברמת העלות הכלכלית של הפסולת עבור העירייה. תושבים רבים אינם דוברי עברית רוטה וחסרות הנחיות בשפה הרוסית או הצרפתית או הנחיות על בסיס קהילתי, בעיקר בהקשר של הקהילה החרדית. כך למשל, נטען כי יש תושבים שאינם מבינים מה המשמעות של המונח פסולת אורגנית או רטובה וכי יש כאלו שעשויים לחשוב שקרטון שנרטב נכלל בקטגוריה של פסולת רטובה.

5. מבחינת חינוך, מרבית משתתפי המחקר טענו כי 'אכפתיות' לסביבה ופעולות כמו הפרדת פסולת דורשות השקעה ארוכת טווח בחינוך מהגיל הצעיר וכי ניתן לשים לב לשינוי בקרב ילדים. כך למשל סיפרה משתתפת בקבוצת המיקוד שהיא גננת: "... יש לי משפחתון ילדים משנה עד שלוש. אני מסבירה. ילד אחד כמעט בן שנתיים. אצלי בגן לימדתי אותם לא זורקים איפה שיש, זורקים לפח. והם נהנים לעשות את זה...היום באה האמא. היא ישבה על המדרגה ושמה עיתון מתחת. באה לקחת את הילד והעיתון עדיין שם. הילד ראה ואמר 'מה זה?' ואני אמרתי יופי! שאתה רוצה לזרוק את זה לפח. עם אמא זה מצב לא רגיל. הוא מסתכל ואמא לא יודעת מה להגיד וזה עוד על הרצפה. ואני אמרתי: לאן חמוד אנחנו זורקים והם יודעים מילה ראשונה – לפח..." ('א' קבוצת מיקוד).

6. מבחינת תמריצים כספיים, נראה כי מרבית משתתפי המחקר מסכימים כי לאלמנט הכספי, בין אם תמריצים כספיים או קנסות, יש חשיבות רבה במסגרת הפעילות לעידוד שיתוף הפעולה. משתתפי המחקר שאינם מפרידים את הפסולת הרטובה, טענו כי את הבקבוקים הם כן מחזירים בתמורה לפיקדון או משתמשים בהם שוב מאחר ויש להם תועלת כספית מכך. כמו כן טענו חלק ממשתתפי המחקר כי לדעתם אין מנוס מהטלת קנסות לתושבים שאינם משתפים פעולה. כך אמר למשל ש': "... אחרי תקופה מסוימת- לשלוח מכתבים. אנחנו נבדוק את הפחים. בית שכך וכך אנחנו נקנס. ואחר כך להתחיל קנסות. ברגע שהיהודי הממוצע מקבל קנסות הביתה הוא יבין שאין לו ברירה הוא חייב לשמור על איכות הסביבה. וזהו. לא צריך לעשות שום דבר. בלי קשקושים. בלי דיבורים..." (ש' קבוצת מיקוד). וכך גם סיפרה ח': "...האמת אני לא בעד קנסות אבל לפני שבועיים עשיתי את הקניות שלי ואיזה ילדה היא אכלה גלידה וזרקה את העטיפה ברצפה. והאימא אומרת לה 'זה לא יפה. תרימי את זה' והיא אומרת לה 'לא רוצה'. אז פתאום שאני עברתי את קורס נאמני ניקיון אז אני אומרת לה 'את יודעת ילדה שעל דבר כזה את עלולה לקבל קנס'. היא מיד הרימה את זה ושמה בפח..." (ח', קבוצת מיקוד).

גורמים פסיכולוגיים

במסגרת המחקרים שהוצגו ניתן לראות כי יש השקה מסוימת בין אלמנטים בגורמים החברתיים והפסיכולוגיים. כך על פי המודלים של אייזן יש חשיבות רבה לתפיסה של האנשים לגבי הפרשנות שניתן למעשיהם על ידי הסביבה ולמסוגלות שלהם לבצע את הפעולה בפועל. לפיכך, את סעיף 4 בקטגוריית הגורמים החברתיים, בנוגע לתגובת התושבים לתושבים אחרים שמעירים להם, ניתן לנתח גם ברמה הפסיכולוגית. כאשר תגובת הסביבה היא שלילית ואנשים שמפרידים את הפסולת או עוסקים בניקיון המרחב הציבורי נתפסים כ"פראירים", עולים הסיכויים שאנשים סביבם יימנעו מלעשות כן. בדומה לכך, גם את סעיפים 2 ו 4 העוסקים בקשיים התפעוליים בקטגוריית הגורמים המצביים ניתן לנתח באמצעות המודל של אייזן. כאשר האדם לא מבין ומכיר את הפעולה שהוא צריך לבצע והיא לא ברורה לו, עולה הסבירות שהוא יימנע מלבצע אותה. גם את סעיף 6 בגורמים החברתיים, שעוסק בהקשר החברתי תרבותי שממנו מגיעים אלו המפרידים, ניתן לנתח באמצעות המודל של שוורץ בנוגע להתנהגות אלטרואיסטית. נראה כי חלק ממשפטי המחקר, הפעילים בצורה מסוימת בזירה הציבורית, תופסים את הפעילות כחלק בלתי נפרד מ'אישיותם' ורואים בה מקור לגאווה שמניע אותם להמשיך ולפעול.

דיון ומסקנות

כפי שעולה מהראיונות ומקבוצת המיקוד נראה כי הפרדת פסולת היא אינה פרקטיקה יומיומית בחייהם של תושבי העיר. לכך תורמים הגורמים המצביים כגון: הנחיות לא מספיק ברורות, גודל הפחים והריח הנודף מהם. אך נראה שמעבר לכך לא נוצרה אווירה המאפשרת להפוך את פעולת ההפרדה לעניין שתושבי העיר מחויבים אליו ברמה האישית והקהילתית. לא זאת בלבד שחלק מן התושבים מרגישים שהיא זרה להם, אלא גם המבצעים אותה ולא מעירים לאחרים שאינם מפרידים נתפסים כחריגים, "משועממים" או "פראירים". מתוך המחקרים שסקרנו, בעיקר במסגרת הגורמים החברתיים, עלה בצורה ברורה האלמנט החברתי כגורם בעל השפעה חזקה על רמת שיתוף הפעולה. כאשר אנשים חיים בסביבה עם נורמות מסוימות, מרביתם יפעלו לפיהן, ואלו שלא יפעלו כך יחשבו לחריגים. במקרה דנן, דווקא פעולת ההפרדה היא שנתפסת לעתים כחריגה מהנורמה, האנשים שמבצעים אותה לא זוכים לרוב להכרה בגין מעשיהם והיא עניין שמתיר אותה כפרקטיקה של 'מכורים לדבר' בלבד.

כאמור, על בסיס התיאוריה של בורדייה, על מנת שפרקטיקה תהפוך להרגל, כלומר תקבל מקום ב'ארגז הכלים' של אדם, היא צריכה לעבור דרך המרחבים החברתיים המקיפים אותו, להתקבע שם ולהפוך לחלק מההביטוס שלו. תהליך זה יקרה כאשר האדם המבצע 'זכה' בהון סימבולי – ערך ויוקרה עבור ביצוע הפרקטיקה וכך ירצו גם אחרים לזכות בהון הסימבולי עבורה (ולהיפך) – כאשר אי עשייה מזכה בהון סימבולי, אחרים לא יעשו אותה).

לפיכך, על מנת להפוך את פעולת ההפרדה לפרקטיקה שהיא חלק מסדר יומם של התושבים והם רגילים אליה, יש להביא לשינוי תפיסה כלפיה במסגרת המרחב העירוני כולו והקהילות המכילות אותו. כפי שציין גם הלוצה דל"י במחקרו על התנועה הירוקה, הדאגה לסביבה לא הפכה לעניין שבא לידי ביטוי בפרקטיקות היומיום של אנשים, מאחר ולא פעלה לשינוי המרחבים החברתיים וליצירתו של ההביטוס הירוק שדרכו תהפוך הפרדת פסולת למשל, לפעולה שהיא חלק 'מטבעו' של האדם.

מאידך, במסגרת הדיון במערכת הטעמים של בורדייה, חשוב לציין כי משתתפי המחקר שהעידו כי הם כן מפרידים פסולת, רואים בה פרקטיקה שמייחדת אותם מן ה'אחרים' והופכת אותם ל'מתורבתים' יותר. כלומר, קיימת דינמיקה שמצד אחד אלו המפרידים נתפסים כחריגים, אך החריגות בעיניהם נחשבת לתכונה חיובית המבדילה בינם לבין האחרים.

בהמשך לכך כפי שראינו במצבים בהם אנשים משתפים פעולה ואף יוזמים בעצמם – עושים קומפוסט, מפרידים את האשפה של השכנים או מעירים לאחרים, מדובר בתושבים שהפנימו את ה'הביטוס הירוק' ומגיעים מרקע חברתי בו דאגה לסביבה היא ערך בעל משמעות וחשיבות. לפיכך, קשה במקרים אלו לאתר נקודות מפנה, מאחר ומדובר בתהליך שהפך את הפרדת הפסולת לחלק בלתי נפרד מהאישיות שלהם. בנוגע למצטרפים החדשים – אלו שלא גדלו באווירה פרו סביבתית אך בוחרים להפריד היום, הם העידו על עצמם כמי שהדאגה לכלל חשובה להם ומהווה ערך שהם גאים בו וזה מה שמניע אותם לפעול ומייחד אותם מן האחרים. לפיכך, לבידול שנוצר באמצעות מערכת הטעמים בין המפרידים ש'דואגים לסביבה' לבין ה'אחרים' שאינם מפרידים ולא 'דואגים לסביבה', יש חשיבות בעיני מי שכבר בחר להפריד. לכן היא מהווה אמצעי לעידוד מצטרפים חדשים שרוצים לזכות בהון הסימבולי שבהפרדה במסגרת הקבוצה שרואה בהפרדה ובדאגה לסביבה ערך בעל משמעות.

עוד חשוב לציין כי בקרב אלו שבחרים להפריד, החשיבות של הגורמים המצביים כמו נוחות השימוש והבנת ההוראות היא פחותה והם ימשיכו גם אם הפעולה דורשת מאמץ. כלומר, כאשר הפעולה מתחברת במקרים מסוימים לתפיסה של אנשים את עצמם כ'מתורבתים' או שהיא חלק מההביטוס שלהם, הם יאמצו את הרגלי ההפרדה, חרף הקשיים.

בהמשך לכך, גם לפי המודל של איזן יש חשיבות לתפיסה של האדם לגבי ציפיות החברה ממנו- כאשר הציפייה היא לא להיות 'פראייר' או 'משועמם' אז לרוב, גם במקרים בהם עמדתו של האדם היא חיובית, הוא יימנע מלשתף פעולה עם מה שנתפס כ'פראיירות'. בנוסף, כאשר במסגרת הגורמים המצביים חסרות הנחיות, או שהן לא ברורות, עובדה זו משפיעה על תפיסת השליטה בהתנהגות של התושבים ועשויה לעכב שיתוף פעולה.

ממצאים אלו עולים בקנה אחד עם המחקרים בנושא שהצגנו, שעל פי רוב מראים כי על מנת להרחיב את מעגל המפרידים לאורך זמן, יש לבצע מהלכים ארוכי טווח שמטרתם שינוי הפנמה של דפוסי פעולה חדשים.

סיכום והמלצות אופרטיביות

כאמור, במסגרת דו"ח זה ביקשנו לבחון את ההיבטים החברתיים והתרבותיים המניעים אנשים או מונעים מהם להפריד פסולת. מן האמור ניתן לומר כי החסם העיקרי לשינוי דפוסי הפעולה בכל הקשור להפרדת פסולת, טמון באי הפיכתה לפרקטיקה בעלת ערך חברתי בעיני תושבי העיר. לפיכך יתרכזו המלצות המחקר במטרה המרכזית והיא **הפיכת פעולת הפרדת הפסולת לחלק מסדר יומם של תושבי העיר וזאת באמצעות שינוי התפיסה כלפיה במסגרת הקהילות השונות בעיר.**

פרויקט ההפרדה במקור גובש על ידי המשרד להגנת הסביבה ו'הונחת' על הרשויות ולאחר מכן על התושבים. כפי שראינו במסגרת פרויקט זה, בשל התלות בשיתוף הפעולה האזרחי, יש חשיבות רבה לתהליכים חברתיים ארוכי טווח שיונעו 'למטה' בצורה יזומה על ידי התושבים עצמם וייצרו נורמות חברתיות פרו סביבתיות על בסיס הבנת חשיבות העניין. פעולה כזו גם תאפשר התהוות 'גופי אכיפת נורמות קהילתיים' של תושבים שמעירים ומבקרים תושבים אחרים שאינם מפרידים או זורקים פסולת ברשות הרבים, כך שפרקטיקה כמו הפרדת פסולת תוכל להפוך לנורמה שאלה שלא עומדים בה הם החריגים.

לשם כך נמליץ על הצעדים הבאים:

ראשית, חשוב לשים לב **לפערים התרבותיים** בין הקהילות השונות ברחבי העיר ולנסח לכל קהילה תוכנית על בסיס מאפייני הקהילה וצרכיה (שפה, מעמד כלכלי, נורמות התנהגות ועוד).

יש לאתר **מנהיגות מקומית**, במסגרת הקהילות השונות, של תושבים שמוכנים לסייע לפעילות, ודרכם להגיע ליתר תושבי העיר. ניתן לעשות זאת באמצעות ועדי הבתים, ועדי הורים בבתי הספר ועוד.

יש לבנות קבוצה של מנהיגות מקומית שתאפשר קיום מפגש בין התושבים שבחרו לסייע ולספק להם הכשרה ותמיכה בנושא. במקביל, יש ליזום פעולות עירוניות שיתגמלו את המשתתפים כגון: שיפוץ חדר אשפה בבניינים מפרידים, יצירת מרחבים אקולוגיים, הענקת שי כגון לוח מודעות ואדניות לבניין משותף וכד'.

יש להעניק תמיכה וסמכות לחברי הקבוצה בצורה פומבית, בצורה ברורה ומכובדת, על ידי גורמים בכירים בעירייה. סמכות שתעניק להם 'מעמד' בפני תושבי העיר. סמכות רשמית יכולה במקרה זה גם לסייע לתחושת 'גאווה' פנים קבוצתית של אלו שהצטרפו, ועל ידי כך לעודד גם אחרים להיות פעילים.

בסיוע המנהיגות המקומית, יש לבצע הסברה במוסדות עוגן בקהילות השונות. כך ניתן למשל לחבור לקבוצות של נשים ב'מסגרות שביות', כמו חוגי ספורט והליכה למשל, ולחשוף אותן לעניין.

רצוי לצמצם את הדעה הרווחת כי פעולת ההפרדה הופכת את המפרידים להיות מאופיינים כ"פראירים", "עושים טובה לעירייה" וכד' וזאת באמצעות פעולות הסברה וחינוך. כמו כן, יש לחזק את ההבנה כי האחריות על הטיפול בפסולת מוטלת על כל אזרח ואזרחית במדינת ישראל כיצרני הפסולת בפועל.

ביבליוגרפיה

אוסטרובסקי, ג', קוצר, ר' וגרפיקל, מ'. (2010). 'מיחזור פסולת בישראל: דו"ח מצב והמלצות'. דוח מטעם אדם טבע ודין, הוצג בכנס המיחזור השני במרכז נא לגעת ביפו.

בורדייה פ'. (2005). שאלות בסוציולוגיה, רסלינג, תל-אביב.

המשרד להגנת הסביבה. (2010). קול קורא 30/2010: סיוע לרשויות מקומיות המקדימות את המעבר להפרדה במקור של פסולת לשני זרמים. נדלה מן האתר של המשרד להגנת הסביבה באפריל 2014.

המשרד להגנת הסביבה. (2011). תכנית עבודה לשנת 2011. נדלה מן הרשת בספטמבר 2014.

המשרד להגנת הסביבה. (2012). היטל הטמנת פסולת. נדלה מן האתר של המשרד להגנת הסביבה באפריל 2014.

המשרד להגנת הסביבה. (2013). אתרי הטמנה. נדלה מן האתר של המשרד להגנת הסביבה באפריל 2014.

המשרד להגנת הסביבה. (2014). היטל הטמנה: הצמדה למדד שנת 2014. נדלה מן האתר של המשרד להגנת הסביבה באפריל 2014.

המשרד להגנת הסביבה. (2015). אודות המשרד. נדלה מן האתר של המשרד להגנת הסביבה ביולי 2015.

מרינוב, א', סברדלוב א' וקליין ד'. (2005). תכנית אב לטיפול בפסולת מוצקה בישראל. דוח שהוגש למשרד להגנת הסביבה מעמותת "אדם, טבע ודין", נדלה מאתר המשרד להגנת הסביבה באפריל 2014.

נאמן-אברמוביץ, א' וכץ-גרו, ט'. (2007). "בסיסים חברתיים של דאגה לסביבה והתנהגות סביבתית בישראל". מגמות, 4, 758-736.

עיריית אשדוד. (2012). הפרדת פסולת במקור – עיריית אשדוד. סיכום ישיבה מה-10.6.12. נדלה מתוך אתר העירייה.

עיריית אשדוד. (2015). אודות העיר. נדלה מאתר עיריית אשדוד ביולי 2015.

פולנסקי, מ'. (2013). "הדרכת נבחרים ברשויות המקומיות: ועדת איכות הסביבה", חוברת של משרד הפנים, מפעם (מהדורה רביעית).

שקדי, א'. (2004). מילים המנסות לגעת: מחקר איכותני – תאוריה ויישום. רמות, תל אביב.

- Agyeman, J., & Kollmuss A. (2002). 'Mind the Gap: Why Do People Act Environmentally and What are the Barriers to Pro-Environmental Behavior?' *Environmental Education Research, 8 (3)*, 239-260.
- Ajzen, I. (1991). 'The theory of Planned Behavior'. *Organizational Behavior and Human Decision Processes, 50 (2)*, 179-211.
- Ajzen, I., & Fishbein, M. (1975). 'Belief, Attitude, Intention, and Behavior: An Introduction to Theory and Research' M.A. thesis, Addison-Wesley.
- Arbuthnot, J. (1974). 'Environmental Knowledge and Recycling Behavior as a Function of Attitudes and Personality Characteristics'. *Personality and Social Psychology Bulletin, 1*, 119-121.
- Ariely, D., Bracha, A., & Meier, S. (2009). 'Doing Good or Doing Well? Image Motivation and Monetary Incentives in Behaving Prosocially'. *The American Economic Review, 544-555*.
- Barr, S. (2007). 'Factors Influencing Environmental Attitudes and Behaviors: A UK Case Study of Household Waste Management'. *Environment and Behavior, 39 (4)*, 435-473.
- Barr S., & Gilg A.W. (2005). 'Conceptualising and Analysing Household Attitudes and Actions to a Growing Environmental Problem'. *Applied Geography, 25 (3)*, 226-47.
- Bernstad, A., la Cour Jansen, J., & Aspegren, A. (2013). 'Door-Stepping as a Strategy for Improved Food Waste Recycling Behavior: Evaluation of a Full-Scale Experiment'. *Resources, Conservation and Recycling, 73*, 94-103.
- Bourdieu, P. (1979). Public opinion does not exist. *Communication and class struggle, 1*, 124-310.
- Bryce, W. J., Day, R., and Olney, T. J. (1997), 'Commitment Approach to Motivating Community Recycling: New Zealand Curbside Trial', *The Journal of Consumer Affairs, 31 (1)*, 27-52.
- Bucholtz, M. 1999. "'Why be normal?": Language and identity practices in a community of nerd girls". *Language in Society, 28*: 203–223.

- Buttel F. L., & Flinn, W. (1976). 'Environmental Politics: The Structuring of Partisan and Ideological Cleavages in Mass Environmental Concern. *Sociological Quarterly*, 17, 477-490.
- Chung, S. S., & Poon, C. S. (1996). 'The Attitudinal Differences in Source Separation and Waste Reduction between the General Public and the Housewives in Hong Kong'. *Journal of Environmental Management*, 48 (3), 215-227.
- Cordano, M., Welcomer, S., Scherer, R. F., Pradenas, L., & Parada, V. (2011). 'A Cross-Cultural Assessment of Three Theories of Pro-Environmental Behavior A Comparison between Business Students of Chile and the United States'. *Environment and Behavior*, 43 (5), 634-657.
- Corral-Verdugo, V. (1996). 'A Structural Model of Re-Use and Recycling in Mexico'. *Environment and Behavior* 28 (5), 665-696.
- Cotterill, S., John, P., & Liu, H. (2008). 'How to Get Those Recycling Boxes Out: A Randomised Controlled Trial of a Door to Door Recycling Campaign'. *Randomised Controlled Trials In The Social Sciences: Methods and Synthesis*, 30-39.
- Couch, J. V., Garber, T., & Karpus, L. (1978). 'Response Maintenance and Paper Recycling'. *Journal of Environmental systems*, 8 (2), 127-137.
- Dahab, D. J., Gentry, J. W., & Su, W. (1995). 'New Ways to Reach Non-Recyclers: An Extension of the Model of Reasoned Action to Recycling Behaviors'. *Advances in Consumer Research*, 22 (1), 175-181.
- De Young, R., S. Boerschig, S. Carney, A. Dillenbeck, M. Elster, S. Horst, B. Kleiner, B. Thomson. (1995). 'Recycling in Multi-Family Dwellings: Increasing Participation and Decreasing Contamination'. *Population and Environment*, 16, 253-267.
- Diamond, W. D., & Loewy, B. Z. (1991). 'Effects of Probabilistic Rewards on Recycling Attitudes and Behavior'. *Journal of Applied Social Psychology*, 21 (19), 1,590-1,607.
- Dolby, N. 2000. "The Shifting Ground of Race: the role of taste in youth' s production of identities". *Race Ethnicity and Education*, 3(1): 7-23.
- Dunlap, R. E. (1975). 'The Impact of Political Orientation on Environmental Attitudes and Actions'. *Environment and Behavior*, 7, 428-454.

Fetterman, D. M. (1989). *Ethnography. Step by Step. Applied Social Research Methods Series.* Sage.

Foxall, G. R. (1995). 'Environment-Impacting Consumer Behavior: An Operant Analysis'. *Advances in Consumer Research*, 22 (1), 262-268.

Gamba, R. J., & Oskamp, S. (1994). 'Factors Influencing Community Residents' Participation in Commingled Curbside Recycling Programs'. *Environment and Behavior*, 26, 587-612.

Geller, E. S. (1989). 'Applied Behavior Analysis and Social Marketing: An Integration for Environmental Preservation'. *Journal of Social Issues*, 45 (1), 17-36.

Geller, E. S., Chaffe, J. L., & Ingram, R. (1975). 'Promoting Paper Recycling on a University Campus'. *Journal of Environmental Systems*, 6, 39-57.

Geller, E. S., Winett, R. A., & Everett, P. B. (1982). *Preserving the Environment: New Strategies for Behavior Change.* Pergamon Press, New York.

Goldenhar, L. M., & Connell, C. M. (1991). 'Effects of Educational and Feedback Interventions on Recycling Knowledge, Attitudes, Beliefs, and Behaviors'. *Journal of Environmental Systems*, 21 (4), 321-333.

Granzin, K. L., & Olsen, J. E. (1991). 'Characterizing Participants in Activities Protecting the Environment: A Focus on Donating, Recycling, and Conservation Behaviors'. *Journal of Public Policy & Marketing*, 1-27.

Guerin, D., Crete, J., & Mercier, J. (2001). 'A Multilevel Analysis of the Determinants of Recycling Behavior in the European Countries'. *Social Science Research*, 30 (2), 195-218.

Haluza-Delay, R. (2008). 'A Theory of Practice for Social Movements: "Environmentalism and Ecological Habitus'. *Mobilization: an International Quarterly*, 13 (2), 205-218.

Hamad, C. D., Bettinger, R., Cooper, D., & Semb, G. (1980). 'Using Behavioral Procedures to Establish an Elementary School Paper Recycling Program'. *Journal of Environmental Systems*, 10 (2), 149-156.

Harder, M. K., Woodard, R., & Bench, M. L. (2006). 'Two Measured Parameters Correlated to Participation Rates in Curbside Recycling Schemes in the UK'. *Environmental Management*, 37 (4), 487-495.

- Hines, J. M., Hungerford, H. R., & Tomera, A. N. (1986). 'Analysis and Synthesis of Research on Responsible Environmental Behavior: A Meta-Analysis'. *Journal of Environmental Education*, 18, 1-8.
- Iyer, E. S., & Kashyap, R. K. (2007). 'Consumer Recycling: Role of Incentives, Information, and Social Class'. *Journal of Consumer Behaviour*, 6 (1), 32-47.
- John, P., & Brannan, T. (2008). 'How Different Are Telephoning and Canvassing? Results from a 'Get Out the Vote' Field Experiment in the British 2005 General Election'. *British Journal of Political Science*, 38 (03), 565-574.
- Jones, R. E., & Dunlap, R. E. (1992). 'The Social Bases of Environmental Concern: Have They Changed Over Time?' *Rural Sociology*, 57 (1), 28-47.
- Kaciak, E., & Kushner, J. (2011). 'Determinants of Residents' Recycling Behaviour'. *International Business & Economics Research Journal (IBER)*, 8 (8).
- Katzev, R. D., & Johnson, T. R. (1984). 'Comparing the Effects of Monetary Incentives and Foot in the Door Strategies in Promoting Residential Electricity Conservation'. *Journal of Applied Social Psychology*, 14 (1), 12-27.
- Katzev, R. D., & Pardini, A. U. (1987). 'The Comparative Effectiveness of Reward and Commitment Approaches in Motivating Community Recycling'. *Journal of Environmental Systems*, 17 (2), 93-113.
- Katzev, R., & Mishima, H. R. (1992). 'The Use of Posted Feedback to Promote Recycling'. *Psychological Reports*, 71 (1), 259-264.
- Laidley, T. M. (2013). 'The Influence of Social Class and Cultural Variables on Environmental Behaviors Municipal-Level Evidence from Massachusetts'. *Environment and Behavior*, 45 (2), 170-197.
- Luyben, P. D., & Bailey, J. S. (1979). 'Newspaper Recycling the Effects of Rewards and Proximity of Containers'. *Environment and Behavior*, 11 (4), 539-557.
- Luyben, P. D., & Cummings, S. (1981). 'Motivating Beverage Container Recycling on a College Campus'. *Journal of Environmental Systems*, 11 (3), 235-245.

- Lyas, J. K., Shaw, P. J., & Van-Vygt, M. (2004). 'Provision of Feedback to Promote Householders' Use of a Kerbside Recycling Scheme: A Social Dilemma Perspective'. *Journal of Solid Waste Technology and Management*, 30 (1), 7-18.
- McCarty, J. A., & Shrum, L. J. (1994). 'The Recycling of Solid Wastes: Personal Values, Value Orientations, and Attitudes about Recycling as Antecedents of Recycling Behavior'. *Journal of Business Research*, 30 (1), 53-62.
- McDonald, S., & Ball, R. (1998). 'Public Participation in Plastics Recycling Schemes'. *Resources, Conservation and Recycling*, 22 (3), 123-141.
- McDonald, S., & Oates, C. (2003). 'Reasons for Non-Participation in a Kerbside Recycling Scheme'. *Resources, Conservation and Recycling*, 39 (4), 369-385.
- McStay, S., & Dunlap, R. E. (1983). 'Male-Female Differences in Concern for Environmental Quality'. *International Journal of Women's Studies*, 6, 291-301.
- Meneses, G. D., & Palacio, A. B. (2003). 'Comparison of Two Techniques to Promote Recycling: Block Leader versus Reward'. *Journal of Environmental Systems*, 30 (2), 105-134.
- Miafodzyeva, S., Brandt, N., & Andersson, M. (2013). 'Recycling Behaviour of Householders Living in Multicultural Urban Area: A case Study of Järva, Stockholm, Sweden'. *Waste Management and Research*, 31 (5), 447-457.
- Mohai, P., & Twight, B. (1987). 'Age and Environmental Concern: An Elaboration of the Buttel Model Using National Survey Evidence'. *Social Science Quarterly*, 68, 798-815.
- Morgan, D. L. (1996). Focus groups. *Annual review of sociology*, 129-152.
- Needleman, L. D., & Geller, E. S. (1992). 'Comparing Interventions to Motivate Work-Site Collection of Home-Generated Recyclables'. *American Journal of Community Psychology*, 20 (6), 775-785.
- Oskamp S., Harrington M.J., Edwards T.C., Sherwood D.L., Okuda S.M., Swanson D.C. (1991). 'Factors Influencing Household Recycling Behavior'. *Environment and Behavior*, 23, 494-519.
- Pardini, A. U., & Katzev, R. D. (1983). 'The Effect of Strength of Commitment on Newspaper Recycling'. *Journal of Environmental Systems*, 13 (3), 245-254.

- Perrin, D., & Barton, J. (2000). 'If Only Households Recycled What and When They Said They Would!' *ISWA World Congress*, 3-7.
- Roberts, J.A. (1996). 'Green Consumers in the 1990's: Profile and Implications for Advertising'. *Journal of Business Research*, 36 (3), 217-232.
- Robinson, G. M., & Read, A. D. (2005). 'Recycling Behaviour in a London Borough: Results from Large-Scale Household Surveys'. *Resources, Conservation and Recycling*, 45 (1), 70-83.
- Schultz, P. W. (1999). 'Changing Behavior with Normative Feedback Interventions: A Field Experiment on Curbside Recycling'. *Basic and Applied Social Psychology*, 21 (1), 25-36.
- Schultz, P. W., Nolan, J. M., Cialdini, R. B., Goldstein, N. J., & Griskevicius, V. (2007). 'The Constructive, Destructive, and Reconstructive Power of Social Norms'. *Psychological Science*, 18 (5), 429-434.
- Schultz, P. W., Oskamp, S., & Mainieri, T. (1995). 'Who Recycles and When? A Review of Personal and Situational Factors'. *Journal of Environmental Psychology*, 15, 105-121.
- Schwartz, S. (1977). 'Normative Influences on Altruism'. In: Leonard Berkowitz (ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*, Academic Press, New York, 221-279.
- Sharp, L., & Luckin, D. (2006). 'The Community Waste Sector and Waste Services in the UK: Current State and Future Prospects'. *Resources, Conservation and Recycling*, 47 (3), 277-294.
- Shove, E. (2010). 'Beyond the ABC: Climate Change Policy and Theories of Social Change'. *Environment and Planning. A*, 42 (6), 1, 273.
- Simmons, D., & Widmar, R. (1990). 'Motivations and Barriers to Recycling: Toward a Strategy for Public Education'. *Journal of Environmental Education*, 27, 13-18.
- Smallbone, T. (2005). 'How Can Domestic Households Become Part of the Solution to England's Recycling Problems?' *Business Strategy and the Environment*, 14 (2), 110-122.
- Smallbone, T. (2005). 'How Can Domestic Households Become Part of the Solution to England's Recycling Problems?' *Business Strategy and the Environment*, 14 (2), 110-122.
- Stern, P. C., Kalof, L., Dietz, T., & Guagnano, G. A. (1995). 'Values, Beliefs, and Proenvironmental Action: Attitude Formation toward Emergent Attitude Objects'. *Journal of Applied Social Psychology*, 25 (18), 1,611-1,636.

Stets, J. E., & Biga, C. F. (2003). 'Bringing Identity Theory into Environmental Sociology'. *Sociological Theory*, 21 (4), 398-423.

Thøgersen, J. (1996). 'Recycling and Morality: A Critical Review of the Literature'. *Environment and Behavior*, 28 (4), 536-558.

Thomas, C., & Sharp, V. (2013). 'Understanding the Normalisation of Recycling Behaviour and its Implications for Other Pro-Environmental Behaviours: A Review of Social Norms and Recycling'. *Resources, Conservation and Recycling*, 79, 11-20.

Thomas, C., Slater, R., Yoxon, M., Leaman, J., & Downing, J. (2003). 'What Makes People Recycle? An Evaluation of Attitudes and Behaviour in London Western Riverside'. Proceedings of ISWA world congress 2003.

Tilikidou, I., & Delistavrou, A. (2001). 'Utilisation of Selected Demographics and Psychographics in Understanding Recycling Behaviour'. *Greener Management International*, (34), 74-93.

Timlett, R. E. and Williams, I. D. (2008), 'Public Participation and Recycling Performance in England: A Comparison of Tools for Behaviour Change'. *Resources Conservation and Recycling*, 52 (4), 622-634.

Tsai T. H. (2008). 'The Impact of Social Capital on Regional Waste Recycling'. *Sustainable Development*, 16, 44-55.

Tucker, P. (1999). 'Normative Influences in Household Waste Recycling'. *Journal of Environmental Planning and Management*, 42 (1), 63-82.

Tucker, P., & Speirs, D. (2003). 'Attitudes and Behavioural Change in Household Waste Management Behaviours'. *Journal of Environmental Planning and Management*, 46 (2), 289-307.

Valle, P., Reis, E., Menezes, J., & Rebelo, E. (2004). 'Behavioural Determinants of Household Recycling Participation: The Portuguese Case'. *Environment and Behavior*, 36, 505-540.

Van Liere, K. D., & Dunlap, R. E. (1980). 'The Social Bases of Environmental Concern: A Review of Hypotheses, Explanations and Empirical Evidence'. *Public Opinion Quarterly*, 44 (2), 181-197.

- Vicente, P., & Reis, E. (2008). 'Factors Influencing Households' Participation in Recycling'. *Waste Management & Research*, 26 (2), 140-146.
- Vining, J., & Ebreo, A. (1990). 'What Makes a Recycler? A Comparison of Recyclers and Nonrecyclers'. *Environment and Behavior*, 22, 56-73.
- Viscusi, W. K., Huber, J. C., & Bell, J. (2013). 'Private Recycling Values, Social Norms, and Legal Rules'. *Revue d'Economie Politique*, 13-01.
- Wang, T. H., & Katzev, R. D. (1990). 'Group Commitment and Resource Conservation: Two Field Experiments on Promoting Recycling'. *Journal of Applied Social Psychology*, 20 (4), 265-275.
- Werner, C., & Makela, E. (1998). 'Motivations and Behaviours That Support Recycling'. *Journal of Environmental Psychology*, 18, 373-386.
- Witmer, J. F., & Geller, E. S. (1976). 'Facilitating Paper Recycling: Effects of Prompts, Raffles, and Contests'. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 9 (3), 315-322.
- Woodard, R., Bench, M., & Harder, M. K. (2005). 'The Development of a UK Kerbside Scheme Using Known Practice'. *Journal of Environmental Management*, 75 (2), 115-127.